Bergensposten.

NR.2 juni 2008 11. ÅRGANG

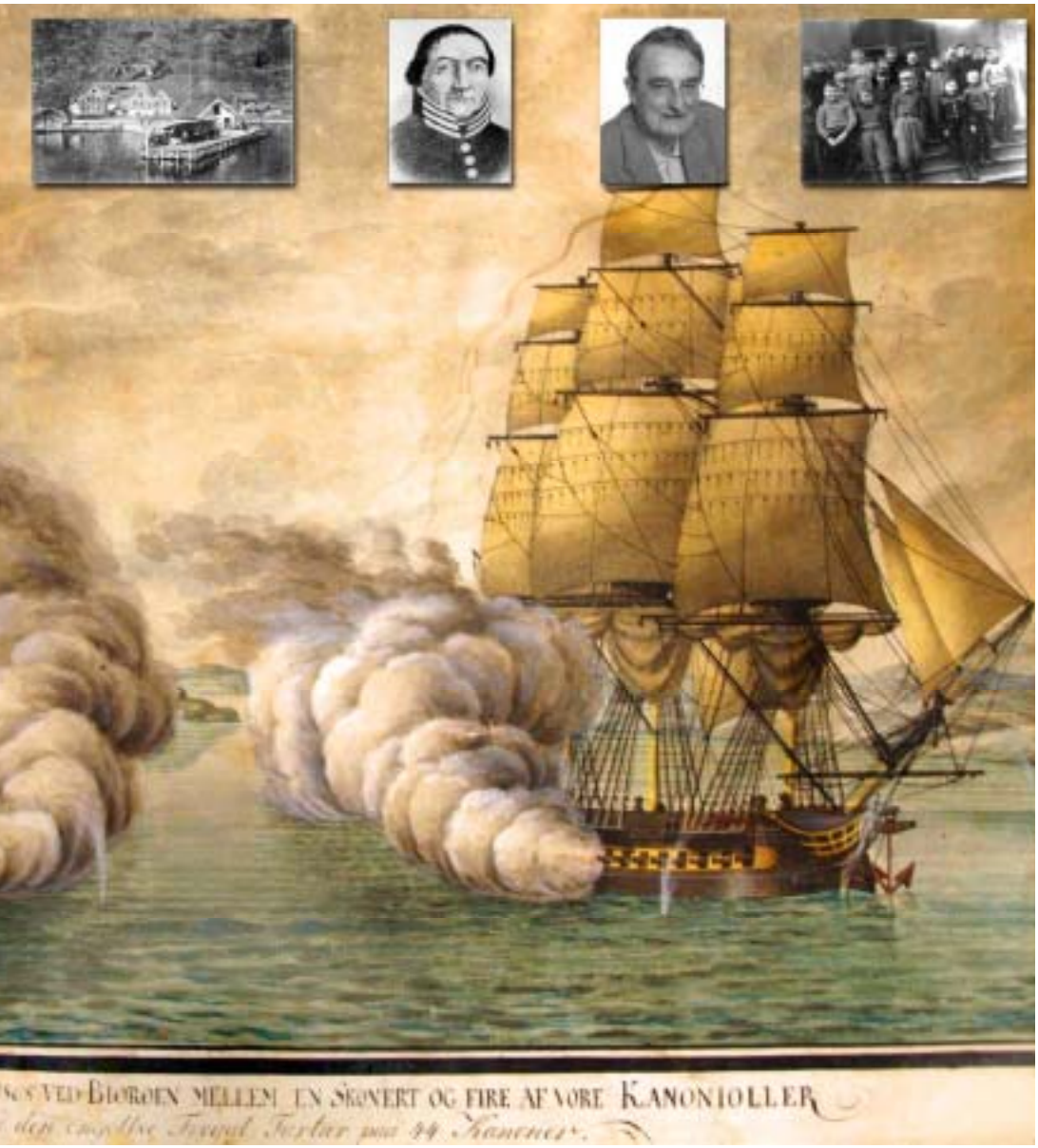

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 19. i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000

Forsiden: Den engelske fregatten Tartar i kamp med norske kanonjoller. Maleri på Bergen Museum

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2
Minneord: Professor dr. med. Torstein Inge Bertelsen..... 4
Christopher John Harris:
«Lumsk og morderisk» - overfall av regimentskirurg Schwindt. 8
Gunnar Lian: Den 2. verdenskrig og oss på Laksevåg 14
Arne Lyngvi: De kom aldri hjem igjen 19
Jan Bødker: Svindelsak med bypost kunne lett vært avslørt! 23
Jan Bødker: Solvorn poståpneri 25
Bjørn Davidsen: «Slaget» ved Alvøen 16. mai 1808..... 31
Yngve Nedrebø: «Baad som skal gaa under Søen» 50
Yngve Nedrebø: Lebensborn, tyskerbarn og barnedødlighet 53

Fra redaktøren:

Vi sender med dette ut hefte 2 av 2008-årgangen av Bergensposten. Vi planlegger et tredje hefte i år, og regner med at det skal gis ut i november. Fortsatt strømmer det på med stoff! Det er vi selvsagt glade for, og vi takker alle bidragsyterne!

Et tidsskrift uten lesere er heller ikke stas. Vi mottar stadig spørsmål om neste nummer ikke snart er klart. Vi takker for interessen!

Professor Torstein Inge Bertelsen døde i februar i år. I mange år var han en av de beste og nærmeste vennene Bergensposten og Statsarkivet i Bergen hadde. Han var en internasjonalt kjent kapasitet som øyelege, men i tillegg til å være fremragende medisinsk forsker og kirurg var han også administrator, lobbyist, historiker og engasjert samfunnsborger. Gjennom et langt og aktivt liv satte han sitt sterke preg på sine omgivelser og på universitetene i Bergen og Tromsø.

I 2003 gav professor Bertelsen ut boken «Regimentschirurgen», der han forteller historien til den tyskfødte Wilhelm Johannes Schwindt (1766-1826). Schwindt arbeidet som lege i Bergen gjennom en årrekke og ivret sterkt for å få i gang opplæring av kirurger og annet medisinsk personell. I likhet med forfatteren oppnådde Schwindt ry langt utenfor landets grenser som øyelege, og vi aner at professor Bertelsen følte et visst slektskap. Men Wilhelm Johannes Schwindt var også en omstridt person i Bergen, og førstearkivar Christopher J. Harris forteller om anmeldelsen av regimentskirurgen for overfall på kjøpmann Berle. Begge hadde vært aktive i slagsmålet, og saken endte i Politiretten i Bergen med at begge ble bøtelagt, for «Gadeallarm».

Det er omsider gitt klarsignal for krigspensjon for «Holenbarna". Det var på høy tid! Gunnar Lian er en av dem som har sine egne minner fra Laksevåg 1944. og han har sendt oss sin beretning om «Den 2. verdenskrig og oss på Laksevåg». Hans konklusjon er at det nå er på tide at de får fred.

Arne Lyngvi har skrevet en rekke bøker med emner fra krigsårenes historie. I 2005 gav han ut «Fordi de var jøder: da Holocaust rammet noen medmennesker i Bergen og Hordaland». Hos oss skriver han om de jødiske barna: «De kom aldri hjem igjen».

Jan Bødker er posthistoriker og -samler. Han er den ultimate ekspert på «Bergenspost», bypost med egne frimerker, og har latt oss trykke to av hans artikler i dette nummeret av Bergensposten. Han omtaler en svindelsak som blant annet omfattet 16 forfalskede «Bergenpostbrev». Han har også skrevet historien om Solvorn poståpneri i Sogn, som var i drift fra 1841 til 1995.

Bjørn Davidsen har vært en viktig bidragsyter til Bergensposten gjennom alle de 11 årene vi har laget den. Han har denne gangen samlet og fortalt historien om «Slaget» ved Alvøen 16. mai 1808". Den britiske fregatten Tartar tok seg inn mot Bergen, og kom i kamp med bergenske kanonjoller. Tartar ble påført betydelige skader, og britene måtte finne en måte å komme seg raskt igjen ut i åpen sjø. Løsningen var å bruke nordmenn som loser. Det gikk ikke upåtalt hen, og det ble nedsatt en egen kommisjon for å undersøke og pådømme krigsrettssak mot en rekke nordmenn. Kommisjonen dømte en mann til døden og fire til festningsarbeid. Dommene ble anket til Overkriminalretten i Kristiania. Dødsdommen ble opprettholdt. De andre dommene ble mildnet.

Hardingen Mikkel Halsteinson var et teknisk geni, og oppildnet av fiendtlige fartøyers angrep på norske skip og norske havner tegnet han i juni 1808 en angrepsubåt. Han sendte tegninger og etter hvert en modell av ubåten til Stiftamtmannen i Bergen. Han tilbød seg å bygge den i full størrelse. Han fikk Dannebrogsorden, men planene hans ble ikke realisert. Først i 1909 fikk Norge sin første ubåt.

I Bergens Tidende hadde Helle Aarnes i mars i år en serie om «Krigshistorien vi ikke snakker om». Der presenterte hun historier om både tyskerjenter og tyskerbarn. Helle Aarnes fikk den store journalistprisen for serien sin, men fikk også mange kritiske kommentarer, først og fremst fra menn som hadde opplevd krigsårene, og ville forklare behandlingen av både jentene og barna med «hatet» de hadde følt. Her skal vi kort presentere litt av underlagsmaterialet for serien, statistikk som gjelder spebarnsdødligheten hos tyskerbarna i Bergen. Kan det være at «hatet» kan forklare det også?

Yngve Nedrebø

Minneord: Professor dr. med. Torstein Inge Bertelsen

Professor dr. med. Torstein Inge Bertelsen døde 23. februar 2008, vel 84 år gammel. Han fikk en alvorlig diagnose i november 2007. Utfallet tok han for gitt, men bemerket nøkternt at «han allerede hadde sett døden i øynene flere ganger før». Han takket nei til cellegiftbehandling, og gav uttrykk for at han satte umåtelig stor pris på at han fikk bli boende hjemme også de siste månedene av livet sitt.

Torstein Bertelsen var født i Harstad, der faren var skolestyrer. Etter skolegang i Harstad tok han realartium i 1943 ved Gjøvik skole, og samme høst påbegynte han sine medisinstudier ved Universitetet i Oslo. Det var i en urolig tid på Universitetet, og etter brann i Aulaen lot Terboven Universitetet stenge. Studentene ble arrestert 30. november 1943, dagen før Torstein Bertelsen fylte 20 år. De arresterte studentene ble sendt til Stavern. Torstein Bertelsen var blant de 291 studentene som 9. desember ble overført til fangeskipet «Donau», og deportert til Tyskland. De ble sendt til SS-leiren St. Andreas i Sennheim (nå Cernay) i Alsace. Det var en utdanningsleir for tyske SS, og tyskernes tanke var å «omvende» de norske studentene. Det viste seg å være en håpløs oppgave!

Under krigsfangenskapet så Torstein Bertelsen «døden i øynene» mange ganger. Sennheim ble omringet av allierte styrker høsten 1944, og leiren ble utsatt for kraftige flyangrep. Torstein Bertelsen satt på gressbakken utenfor leiren og kunne med øynene følge bombenedslag etter bombenedslag. Han jublet for hvert treff, fortalte han. De norske fangene i Sennheim ble så sendt på marsj nordover, og etter en lang, strabasiøs og farlig reise endte de i den store konsentrasjonslei-

ren Buchenwald, nord for Weimar, før de i mars 1945 på ny ble sendt av gårde. Denne gangen til Hamburg, der de ble tatt hånd om av Røde Kors og sendt til Sverige. Hjem til Norge kom han i mai 1945.

Etter at han var kommet tilbake til Norge ville han fortsette sine medisinstudier. Sommeren 1945 tok danske universitetsmyndigheter kontakt med Norge, og tilbød studieplasser i medisin i København og Aarhus. Torstein Bertelsen var blant dem som takket ja til invitasjonen, og han ble «utenlandsmedisiner». Han ble cand. med. i København i 1952, med innstilling til kongen. Deretter var han kandidat, først ved Danmarks Tandlægehøjskole 1952-53, så ved Diakonissestiftelsen 1953-1954, og deretter ved Rigshospitalet i København 1954-1956. Fra 1955 var han ved øyeavdelingen. Han ble konstituert som assistent- og reservelege ved Rikshospitalet i Oslo i 1956. I 1958 tok han sin medisinsk doktorgrad i København med avhandlingen «The premature synostosis of the cranial sutures», og året etter ble han tilsatt som dosent ved Universitetet i Oslo.

Han ble utnevnt til professor i øyesykdommer ved Universitetet i Bergen og overlege ved Haukeland sykehus i 1961, og han fikk ansvaret for oppbyggingen av øyeklinikken i Bergen. Gjennom den innsatsen ble han mannen bak «En ny faglig gullalder i norsk oftalmolgi», som er tittelen på et eget kapittel i boken «Øyelegekunstens historie». Professor Bertelsen vant internasjonalt ry som faglig autoritet og nyskaper, og er kjent som utvikleren av operasjon med «keratoprotese", «kikhull» gjennom uklar hornhinne. Han ble valgt til prodekan ved medisinsk fakultet 1967-1969, og var dekan i årene 1970-1972.

Torstein Bertelsen var nordlending, og interesserte seg sterkt for spørsmålet om sikring av legedekning i utkantene. Han ble også en av de sentrale aktørene i diskusjonene om en «demokratisering» av legeutdanningen. Tidlig på 1960-tallet hadde han gjennomført en sosiologisk studie av hvordan fødested og utdanningssted innvirket på norske legers valg av arbeidssted. Den ble publisert i 1963 i Tidsskrift for Den norske lægeforening under tittelen «Hvor kommer lægene fra og hvor blir de av?» I artikkelen viste Bertelsen at begge disse variablene var viktige, men det var utdanningsstedet mer enn fødestedet bestemte hvor legene tok seg arbeid. Legemangelen i Nord-Norge ville derfor knapt kunne løses uten at nord-norsk ungdom fikk anledning til å utdanne seg til leger hjemme i sin egen landsdel. I 1963 fikk han på plass en særordning for opptak av to samisktalende studenter årlig ved legestudiet i Bergen.

Artikkelen om legenes bakgrunn vakte stor oppmerksomhet, og ble blant annet distribuert til alle stortingsrepresentantene. Den ble et viktig utgangspunkt for diskusjonen om opprettelse av et eget Universitet i Tromsø. Torstein Bertelsen ble medlem av «Ruudkomiteen», som ble nedsatt i 1963 for å vurdere dette spørsmålet. Innstillingen ble avgitt i januar 1965 og dannet en del av grunnlaget for at

Stortinget kunne diskutere om Norges tredje universitet skulle plasseres i Trondheim eller i Tromsø. I mars 1968 valgte Stortinget til manges store overraskelse å opprette et universitet i Tromsø med «klinisk-medisinsk undervisning» først. Trondheim skulle få sitt medisinsk fakultet, men først etter at «hensynet til utbyggingen av det medisinske fakultetet i Trondheim gjør det mulig». Torstein Bertelsen hadde vært initativtaker, aktør og pådriver for utbyggingen i Tromsø. Han er med stor rett omtalt som «Universitetet i Tromsø's far».

Torstein Bertelsen høstet etter hvert mye ære. Han ble utnevnt til æresgjest av Chicago (1962), æresmedlem av Samisk Legeforening i 1986, Ridder av St. Olavs Orden i 1988, ble kreert til æresdoktor ved Universitetet i Tromsø i 1993, og han mottok Schiøtzmedaljen for sitt fremragende virke som øyelege.

Han hadde sterk interesse for historie og samfunnsliv, og har skrevet flere bøker om emner fra medisinsk historie. Han publiserte «Kampen for et medisinsk fakultet i Tromsø» på eget forlag i 1991, og han gav ut «De skapte Legemangelen – Kampen mot utenlandsmedisinerne. En universitetspolitisk og profesjonspolitisk studie fra årene 1945-1960» i 1995. Det er to viktige bøker. De bygger på et omfattende kildemateriale, og er skrevet av en mann som hadde førsteklasses innsikt i stoffet. Det er ikke tilfeldig at begge bøkene hadde ordet «kamp» med i tittelen, og det var ikke tilfeldig at han hadde et brennende ønske om å fortelle historiene, der han selv hadde vært en sentral aktør. Begge bøkene er et godt stykke på vei polemiske, og forfatteren forsøker ikke å skjule sin agenda eller sine standpunkt.

Professor Bertelsen ble pensjonist i 1993, men fortsatte å arbeide, både som øyelege og historiker. Naturlig nok var det fortsatt emner fra medisinsk historie han fokuserte mest på. Høydepunktet fra dette forfatterskapet er «Regiments-

Professor Bertelsen leder personalet ved Statsarkivet i Bergen på byvandring

chirurgen», som han gav ut i 2003. Der var den tyske militærlegen Wilhelm Johannes Schwindt (1766-1826) og hans lærlinger tema. Schwindt ble berømt for sine operasjoner, han satte i gang undervisning av en rekke kirurger i Bergen, og han sørget for å gi en rekke studenter fra Bergen økonomiske muligheter til å utdanne seg og å reise på studiereiser til andre land. Torstein Bertelsen hentet stoff fra arkiver i inn- og utland, fant illustrasjoner, fikk utarbeidet tegninger, og laget en praktbok.

I professor Bertelsen fikk Bergensposten en av sine aller beste venner. Han leverte stoff til alle årgangene fra 2003 til 2007, og disse artiklene vitner om mange ulike interesser. I 2003 skrev han «Om kirurgiske candidater, medisinske examinater og de kirurgiske elever. Året etter var det «Kongelig såpeopera i Danmark og Norge» som var hans tema, og – for første gang siden sidemålsstilen til artium, fortalte han – skrev han på nynorsk. Den artikkelen førte til at en indignert dansk arkivar henvendte seg til redaktøren! Året etter presenterte han en omfattende og grundig studie om de britiske og svenske krigsfangene i Bergen i årene 1801-1814. Den er i løpet av tre år lastet ned 15 000 ganger på Internett! I 2006 var det spedalskheten i Finnmark og overlege Armauer Hansens forhold til vitenskaplige sannhet som var temaet, før han avsluttet i 2007 med den en artikkel om den tyske legen N. Julius rapport om tilstanden for helsevesenet i Norge tidlig på 1800-tallet.

Som historiker var han preget av de samme trekkene som han demonstrerte som medisinsk forsker. Han var eksepsjonelt grundig og gikk systematisk gjennom et stort antall kilder. Han analyserte, og forsøkte å avdekke sammenhenger. Han hadde også øye for konspirasjoner, og lette etter forbindelser som ikke var umiddelbart synlige i det skriftlige materialet.

Professor Bertelsen var i besittelse av en briljant intelligens. Han var uredd, engasjert, målbevisst og kampglad, og han sloss med stor energi for det han trodde på, uten hensyn til hvem han stod ovenfor, eller om det kunne fortone seg som mot overmakten. Han var utstyrt med en herlig formuleringsevne og besatt en solid porsjon ramsalt nordnorsk humor. Dette var en uhyre sterk blanding! Han må ha framstått som en formidabel motstander, og var en fantastisk alliert.

Jeg hadde gleden av å kjenne Torstein Bertelsen gjennom de siste sju årene. Han viste stor omsorg for oss ved Statsarkivet i Bergen. Han holdt forelesninger for oss, han tok oss med på byvandring i Schwindts fotspor, og han kom ofte innom, eller han ringte. Vi satte umåtelig stor pris på ham!

Yngve Nedrebø

Christopher John Harris:

«… Lumsk og morderisk.. » - overfall av regimentskirurg Schwindt.

Til minne om Professor Torstein I. Bertelsen.

Da professor Torstein Bertelsen holdt på å skrive sin bok om regimentskirurg Schwindt, prøvde staben ved Statsarkivet i Bergen å hjelpe han så godt vi kunne, og vi ble behørig takket for det. Bertelsen, som alle forfattere, forsøkt å oppspore alle trykte og utrykte kilder om Schwindt som fantes, og han lyktes å skrive en spennende og svært lesbar bok om denne merkverdige Wilhelm Johannes Schwindt (1766-1826) og hans lærlinger. (Boken er til salgs ved Statsarkivet). I løpet av min karriere ved Statsarkivet har jeg vært innom de fleste arkivseriene vi har i hyllene, og jeg husket at jeg hadde lest om et slagsmål der Schwindt var en av aktørene, men dessverre for Bertelsen, kunne jeg ikke huske hvor jeg hadde lest om dette. Til tross for mye leting, klarte jeg ikke å finne slagsmålet igjen. Jeg mente å huske at det foregikk på Vestre Muralmenning, men siden jeg har jobbet i mange år med vertshusene på Nøstet og rundt Vestre Muralmen-

Domkirkegaten slik J.B.L. Dreier fremstilte den

ning, er det mulig at jeg tar feil av stedet. Noen uker før professor Bertelsen døde, fant jeg helt tilfeldig, henvisning til et slagsmål mellom Schwindt og kjøpmann Berle i Bergen. Det var for sent for Bertelsen å gjøre noe med dette, og til minne om ham, kan jeg fortelle noe om slagsmålet her. Jeg tror at Bertelsen ville ha moret seg over at hans elskede medisiner Schwindt ble beskyldt for et lumsk og morderisk overfall.

Regimentskirurg Wilhelm Johannes Schwindt (1766-1826)

Nyttårsdag i Bergen 1818

Det må ha vært snø og is i Bergen denne dagen, fordi motpartene i slagsmålet satt i hver sin hesteslede. Det ble tatt opp et politiforhør etter en anmeldelse, men avhøret og den etterfølgende rettssak er vel nøktern og kortfattet. Vi får nesten ikke vite hva som egentlig skjedde, og vi får i alle fall ikke vite hvorfor det skjedde. Motpartene var viktige personer i Bergens byliv, men med svært forskjellig bakgrunn. På den ene side var det kjøpmann Jens Andreas Berle, 32 år gammel, og fra den veletablerte og rike Bergensfamilie, med store eiendommer både i og utenfor byen. Berle var godt bevandret i byens selskapsliv, og beveget seg i byens finere kretser av kjøpmenn og selskapsløver. I tillegg hadde han ambisjoner innenfor Borgervæpningen.

På den andre side var feltskjær Schwindt, en 52 år gammel innvandret tysker som hadde fått dansk-norsk statsborgerskap i København i 1790, før han begynte på en lysende karriere som militærkirurg i riket. Han kom til Bergen som ugift bataljonskirurg i 1789, og giftet seg med velstående Sophia Maria Heiberg fra Sogndal. Han kjøpte Ole Bornemann Bulls hus i Bergen sentrum, og arbeidet både som militærkirurg og som privatpraktiserende kirurg. Bertelsen fortalte godt om hans dyktighet, og spesielt om øyeoperasjonen på Johanne Margarethe von der Ohe, konen til hoffagent Danckert Danckertsen Krohn. Han ble også kjent for en operasjon på en svær økkel (svulst) på en bondekone i 1813,

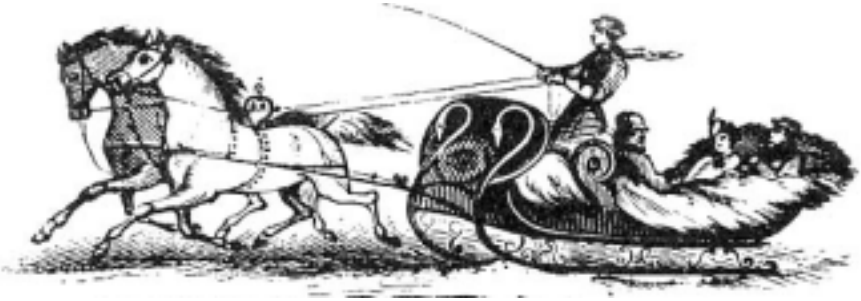

og for å hjelpe biskop Johan Nordahl Brun. Schwindt hadde svingt seg opp i byens øvre kretser, og kjøpte Kalfarveien 14 i 1804 før han i 1811 kjøpte den vakre eiendommen Lille Kalfaret, en av byens desidert beste eiendommer.

Begge hovedpersonene, Schwindt og Berle, var på vei gjennom Domkirkegaten tidlig på kvelden 1. nyttårsdag, i hver sin slede med følge. Schwindt hadde »et Barn i skiødet »og sleden ble ført av soldaten Jacob Lunde. Jens Andreas Berle førte selv den ene sleden i hans følge, men det var en slede til med unge slektninger, venner og naboer fra Strandgaten, der Berle bodde.

Det er på det rene at ikke alle var helt edru, og nyttårsfeiringen var fremdeles i gang for Berle og venner. Schwindt var nok edru, men det ble sagt fra Berles side at soldaten Lunde var «beskjenket».

Sleden til Schwindt kjørte for langsomt for Berle som ønsket å passere. Det kan ikke ha vært så mye plass i «Domkirkegaden», som var navnet på gaten foran Domkirken og bort mot Danckert Krohns Stiftelse. Berle og følge hadde kjørt fra Sukkerhuset, hvor de sannsynligvis hadde drukket og spist hos slektninger, deretter videre til Dreggen hvor det var mer inntak av mat og drikke, og nå kom de kjørende innover dagens Kong Oscars gate mot Stadsporten. Kanskje de planla en tur oppover Kalfaret på snøføret? Berle ropte at han ville passere, og kjørte opp ved siden av sleden til Schwindt. Schwindt sa at hesten hans ble urolig og det var fare for barnet han hadde med seg. Berle skrek ut noen skjellsord, «Slyngel» og «Kieltring» som alle hørte, men det er uklart hvem de var rettet mot. Det er også uklart om det var planlagt, men Schwindt stoppet like ovenfor Domkirken, ved hoffagent Jansens hus, hvor Schwindt sa at han hadde legekontor. Der gikk han inn porten, og like etterpå hørte han at kjøredrengen hans ropte ut «Hvorfor slaar I mig?» Schwindt mente å se at det var Berle som slo drengen, og Schwindt løp til og ga kjøpmannen et «Rap over Hovedet saa at Hatten faldt av ham». Deretter gikk han inn i Jansens hus og fortalte om episoden.

Berle opplevde hele episoden annerledes enn Schwindt, og han innkalte vitner for å få bekreftet hans versjon av

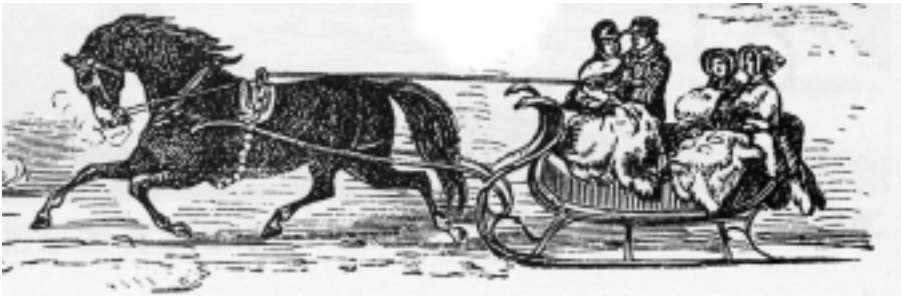

saken. I klagen fra Berle står det at han omtrent klokken 9 om kvelden ble overfalt «..paa en Lumsk og morderisk Maade.. »med et sterkt slag av tykkenden av en stor stokk med knapp. Det første slaget var på skulderen, og etter han snudde seg for å se hvem som hadde slått, ble han slått igjen med samme stokk, men denne gang «..over mit venstre Øje i Nærheden af Tindingen hvorved Blodet strømmede mig ned over Ansigt og paa mine Klæder, og hvorved jeg næsten var udsat for at miste mit Liv, ej at tale om at min Kone som dessuden (er) i frugtsommelige Omstændigheder, og som var nærværende, derover ble sængeliggende og mueligens kan foraarsage de gyseligste Følger for hende og Fosteret…». Han sa at det var regimentfeltskjærer Schwindt som utøvet dette «Strimandsværk» uten anledning, men kanskje fra en «gammelkjendskab tiltænkt Hævn».

Vi har ikke klart å finne ut mer om hvorfor Schwindt skulle hevne seg på Berle, men to såpass sterke personligheter i en liten by som Bergen kan godt ha støtt sammen tidligere.

Berle påstod at Schwindt søkte skjul i huset til Jansen, og han ba politiet kalle in seks vitner som kunne bekrefte hans versjon av begivenhetene. Han oppsøkte også regimentsfeltskjær Teuschen samme kveld «..for at faae forbundet mine blodige Saar, og for at besigtige mit Legeme…», og Teuschen måtte avlegge vitnesbyrd. Det er helt tydelig at Berle skulle ta Schwindt for dette «morderiske» overfall. De fleste vitner som Berle ønsket innkalt var nære slektninger eller naboer, hans et år eldre bror, to mannlige nabovenner i midten av 20-årene, en nabo som var 18 år gammel, og en ung venninne. Det eneste «uavhengige» vitne var en arbeidsmann som var vitne til basketaket. Vitneforhøret var ikke så oppklarende som Berle kunne ha ønsket seg. Få hadde sett slaget, alle hadde sett en blodig Berle, noen hadde hørt skriket, men de var ikke helt enige om hvem som ble skjelt ut som «Slyngel». To av de unge mennene mente at det var drengen til Schwindt som ble utskjelt, og ikke Schwindt. De samme mennene mente at drengen hadde drukket. Frk. Charlotte Østrem avla skriftlig vitnesbyrd, og sa at alt hadde foregått på måten de unge kjøpmennene hadde forklart. De var

tydeligvis blitt enige om dette på forhånd, fordi hun kunne ikke vite hva de hadde forklart i forhøret når hun ikke var tilstede.

Stakkars regimentfeltskjær Teuschen kunne ikke ha vært komfortabel med situasjonen. Han måtte avlegge et vitnesbyrd mot mannen han hadde overtatt stillingen fra, og som han fortsatt var kollega med. Han skrev et lite notat som bare bekreftet at Berle hadde oppsøkt han med en «beskadiget venstre Øye og høyre Skulder slaaet i Byld». Teuschen hadde gitt ham det som trengtes til behandling, og mer hadde ikke han å si om episoden.

En «yderst farlig Person for det Offentlige..»

Forhøret gikk over flere dager, i mellom andre forhør selvsagt, fordi dette egentlig var en fillesak for politiet, til tross for hva Berle mente. Schwindt fikk lov å komme med motforklaringer, og han skrev at alt Berle sa var løgn. Han fikk innkalt soldat Lunde, som førte hans slede, og en matros, Gjert, med en venninne. Schwindt sa at han først slo Berle, etter at Berle hadde slått hans kjøredreng. Drengen bekreftet dette, selvsagt, og matrosen sa det samme. Venninnen til Gjert, piken Anne Margrethe Røberg, bekreftet det meste, men hun så ikke Berle slå Lunde. Flere av vitnene til Berle ble innkalt igjen og påstod at drengen til Schwindt var beruset.

Det siste forhøret var lørdag 17. januar, sytten dager etter en episode som politiet i dag knapt nok hadde registrert i anmeldelsesprotokollen. Berle hadde ikke tenkt å gi seg, og han skrev at «… Et større Beviis paa en Lav Handle - og Tænkemaade foreente med sorteste Ondskab, end nærværende Sag skal vel neppe lade sig tænke..». Han gjentar det meste av det han hadde sagt tidligere, og sier at Schwindt kunne ha drept ham, og at Schwindt var en «… yderst farlig Person for det Offentlige… som over falder og myrde uskyldige Mennesker paa offentlige Gader..».

Han ønsker Schwindt tiltalt etter 3 punkter (i Kong Christian Vs norske lov fra 1687). Punktene gjaldt «misgjerninger» og «avhugg og sår» – alle punkter var om vold på offentlig plass, og personvold. Han ønsket billighetserstatning for tort og svie, og han ønsket ikke mindre enn 500 species! Politiet måtte avgjøre hvordan Schwindt skulle straffes for gatebråk.

Dom i saken

Syntes politiretten at dette hadde vært et morderisk overfall, eller var det bare litt nyttårs fyll og spetakkel? Ville Schwindt få en kjempebot for litt knuffing mot en beruset kjøpmann på isføret utenfor Domkirken?

Dommen i politiretten er såpass knapp at man får inntrykk av at retten syntes det hele bar preg av å være «storm i et vannglass». I forhold til dagens domsprotokoller virker mange av sakene i politiretten på 1800-tallet som ubetydelige, men denne saken som

Berle hadde anlagt mot Schwindt var en fillesak.

Her er dommen:

«Thi Kjendes for Ret.

Hovedklageren Kjøbmand Jens Berle og Contraklageren Regiments Kirurg Schwindt bør for forøvet Gadeallarm til Politikassen at bøde den første 3 og den sidste 6 Spdlr. Iøvrigt udvises Sagen..»

Politiretten syntes tydeligvis ikke at det hadde vært et morderisk overfall, og mer hører vi ikke om denne saken. Schwindt var kjent for å være oppfarende og hadde en kort lunte, men Berle var neppe stort bedre. Han dukker opp flere ganger i politiretten for lignende saker.

Han fikk kanskje anledning til å kommandere litt mer da han ble utnevnt som Stadshauptmann i Borgervæpningen noen år senere.

Konen til Berle fødte et velskapt barn i etterkant av overfallet, og hadde tydeligvis ikke tatt skade av alt hun var vitne til. Saken skadet heller ikke renoméet til Schwindt, som ble sterkt involvert i besøket som Stattholder Johan August Sandels avla Bergen sommeren i 1818.

Schwindt hadde gode venner i kommandantskapet ved Bergenhus. Arbeidet han hadde utført for å hjelpe både de svenske og britiske krigsfangene (1807-1814), og de havarerte tyske emigranter fra skipet «de Zee Ploeg» fra høsten 1817, bidro til at han ble tildelt en utmerkelse fra den nytiltrådte kong Carl Johan. Regimentskirurg Schwindt, nå med tittel «Overkirurg», ble tildelt Wasaordenen i begynnelsen av 1819. Myndighetene i Bergen hadde neppe foreslått ham til en slik orden, om de hadde trodd at han var farlig for offentligheten!

Gunnar Lian:
Den 2. verdenskrig og oss på Laksevåg

Ettersom tiden går og nye generasjoner kommer inn i bildet forstår jeg litt om fjæren og de 10 hønene, selv om bakgrunnen er mer tragisk enn i den nevnte historien.

Jeg er født i 1935 og var blant kjua-guttene på Laksevåg.

For å belyse beretningen litt nærmere må jeg gi en liten oppsummering av deler av lokalgeografien i indre Laksevåg i årene 1941-1945.

Fra det såkalte heveverket (flytedokken i Damsgårdsundet) passerte en de små hvite trehusene (Sognehusene) på venstre side, hvor bl. annet Kikken og lillesøsteren Nan Bubant bodde). Her ligger Damsgårdsveien (tidligere Strandveien) nr. 167-169 i dag. Vi kom derfra opp i Damsgårdsveien og så dr. Mehn Andersens hus på venstre side. Husets navn var/er »Lyst og Fryd».

Den første korreksjonen til Nan Arvidssons memoarer i »Bergensposten nr. 1 februar 2008 (side 3, avsnitt 6) Den såkalte DONGEN lå i Solheimsviken! Hun mener sikkert den såkalte Holmen (vår betegnelse for området) som lå litt forbi Damsgårdselven (kloakken). På Holmen ble det oppført en skyttergrav og et lettere artilleri av Der Deutsche Wehrmacht (Vernemakten). Kommandanten hadde feil øyestilling og guttene spøkte med at han ikke kunne representere noen fare for allierte fly.

I forlengelsen av Damsgårdsgaten var Søndre Vågsgate med første etasje til BMV's påbegynte administrasjonsbygg på venstre side. Til høyre var et langt plankegjerde med port til verkstedet.[1]

Siste huset på høyre side i Kringsjåveien var huset der Solvi sin iskremsalong lå.[2] Herfra var det fritt utsyn over BMV med tørrdokken og flytedokken like bortenfor.

Historien:

Den 20. april 1944 ca. kl. 8:35 ligger min bror, Alf Perry, i barnesengen like under vinduet (med utsikt over snekkerverkstedets lager). Min mor, min bror og jeg står lenger inne i værselet. Vi ser at himmelen blir rødgul over Nordnespynten. Vi blir stående i undring et par sekunder. Min mor rekker å utbryte «Gud fader, ka e de som skjer», og så kom smellet. Et par av vindusrutene ble strødd i småbiter over min bror som fremdeles lå i sengen. (Han fikk ikke en skramme, men ble løftet varsomt opp).

En god del av guttene på Laksevåg tok Laksevågfergen til «byn», for å hente sukkerkandis fra Mowinckels lager og noen få av de butikkene som fremdeles hadde noe sukker «på lur». De nevnte bedriftene sto i brann og sukkeret smeltet. (Det var sukkerkandisen!)

Damsgård skole var konfiskert. Skolen

var i det vesentlige tatt i bruk som «Forsyningsnevnd». I den nordre enden var kolonialhandler Gorden flyttet inn, etter å ha blitt tvangsflyttet fra Nordrevågen.

Damsgård skole sin 1. og 2. klasse ble undervist i Laksevåg Menighetshus v/ kirken, alle de øvrige elevene var henvist til Holen skole.

Jeg var sent ute til ettermiddagsundervisningen. Den 11. september 1944 ca. kl. 13.50 befant jeg meg i Kringsjåveien, like ovenfor verkstedet. Jeg så ned på flytedokken. Det kom et drønn som noen slår med en gummikølle på innsiden av stor ståltank. Det var ikke noe stort smell. En masse stålstenger fløy til værs og dokken brakk langsomt i tre deler, men den midterste hang fremdeles fast i en av endene. De to delene sank hver sin vei.

Folk ble stående som paralyserte, før noen menn begynte å løpe ned til dokken for å hjelpe. Ute på dokken så jeg noen arbeidere som hoppet i sjøen, for å svømme i sikkerhet. Jeg fortsatte til Holen skole, der jeg fortalte om opplevelsen, til noen av kameratene mine. Et par utbrøt «Eg håper at min fra ikke var om bord. Han jobber i kjelrommet.» Det viste seg senere at fedrene var blant de 17 omkomne. En av guttene omkom på Holen skole.

Etter skoletid gikk vi opp på taket, til det før omtalte påbegynte BMV administrasjonsbygg. Der var fullt av folk som forsøkte å se om det var noen av sine nærmeste som ble brakt ut til de ventende «sykebilene», som vi kalte

Holen skole etter bombingen

dem den gang.

Det er skrevet så mye om Holen skole (som jeg ikke orker å lese). Minnene om de som gikk bort er til tider tung å bære. Jeg spør meg ofte: Hvorfor omkom, blant andre, en av mine gode kamerater Torstein Østergård (som var enebarn)? Hans mor hilste på meg i mange år etter. Jeg vet ikke hvorfor jeg fikk skyldfølelse, hver gang.

Bare et par kommentarer: Ny Kronborg skole hadde måttet ta i mot elever fra Gyldenpris, Solheim, sågar fra Sydneshaugen og Møllenpris skoler.[3] Damsgård skole var tatt i bruk, av grunner nevnt tidligere. Holen skole var ønsket av tyskerne til bruk som kaserne.[4] Hvor skulle skoleelevene plasseres? Nygård skole var full. Noen foreldre tryglet ordføreren i Laksevåg om at barna måtte flyttes, men fikk sannsynligvis svaret: «Hvor hen?» En av disse foreldrene mistet datteren.

Vi var, alle, på det rene med at Bunkeren var et bombemål og at faren var overhengende for å bli truffet. Av og til var det rekognoseringsfly, ble jeg fortalt, over oss. Antiluftskytset spilte

opp, uten at noe fly, så vidt jeg husker, ble truffet.

Hver stjerneklare natt, visste vi alle, at det kunne komme bombefly. Skyer, regn og tåke var en velsignelse. Når det var klar himmel våget vi ikke legge oss uten å være delvis påkledd! Selv i dagens moderne krigføring, med «presisjonsbombing», hører vi fremdeles om sivile tap. Jeg grøsser når jeg hører dette omtalt som et tall.

Ved bombingen av Ubåtbunkeren 4. oktober 1944 falt det bomber høyt oppe på Damsgårdsfjellet, på marken nedenfor Øvre Stadionvei, kommunegarasjen i Stadionveien, et par bomber falt på gravplassen utenfor Nygård kapell. Et makabert syn med alle likene og bordrestene strødd utover. Synet varte bare en kort tid, gravplassen måtte være noenlunde i orden til en god del av ofrene fra katastrofen skulle gravlegges.

Jeg tviler på om dette kunne kalles «terrorbombing». Vi drøftet hver gang om det var amerikanske eller engelske fly som hadde dårlig treffsikkerhet. Norske flygere hadde vi stor tillit til. Bombene over Laksevåg ble sluppet fra mellom 4.500 og 6.000 meters høyde!!

«TERRORBOMBINGEN»/«teppebombingen» derimot, FANT STED OVER TYSKLAND! «Min bedre halvdel» var blant flyktningene for en mulig invasjon i Nederland. De kom i klemme mellom tyske tropper og engelske bombefly, som slapp alt fra sprengbomber til napalmbomber. Flyene fra de allierte skjøt med mitraljøser på alt som beveget seg på gaten. Et trauma hun ikke vil snakke om den dag i dag. Jeg minner om at begge de krigførende parter var klar over at Norge var et okkupert land!

På enkelte kart ser jeg at Kleivdal Lærvarefabrikk er inntegnet, og at fabrikken fremkommer på bilde 5, side 7 i Bergensposten februar 2008. Hvorfor? Lærvarer eksisterte ikke i butikkene, og hvorfor ble ikke fabrikken evakuert? F. eks. til Osterøy, Espeland eller for den saks skyld til Fana. Fabrikken ble totalt utslettet med mange døde. Jeg mener å huske at det bare var fabrikkskorsteinen som stod igjen.

Lærer Akse på Holen skole tok sommeren 1944 med ca. 30 elever til Utne i Hardanger. Ferden gikk med «Hosanger I». Båten hadde et stort Rødekorsflagg strukket nesten hele dekket over oss. Vi ble innkvartert på skolehuset, like bortenfor kirken og lå på halmmadrasser i skolestuen. Maten var kjempegod. Jeg husker fremdeles noe av leirsangen.

Kjære fru Totland, du lager så god mat
Og tantene bærer den inn på fat,
Vi går på sleng
Den hele gjeng
Det er et liv som fuglen fri.
Er det grøt eller skiver
Alt inn vi hiver
«Å lærer får jeg en morell»

Dessverre måtte vi reise tilbake fordi skolen skulle starte opp etter ferien.

Selv fikk vi en forlenget «ferie »det året, fordi skolen vår begynte noe senere, uvisst av hvilken grunn.

Etter bombingen arrangerte Norges Røde Kors med at så mange som mulig av barna skulle evakueres. Barna ble spredd over hele Sør-Norge.[5] Min kusine og to av hennes brødre ble sendt til forskjellige steder i Nordfjord. De hadde det etter eget utsagn meget bra.

«ETTER bombingen flyttet en hel del av elevene til familiehytter, eller til slektninger som bodde rundt omkring på Vestlandet» ifølge lærer Trygve Nerhus.[6]

Vi knyttet gode forbindelser da vi var på leirskolen. Jeg fikk min mor til å skrive et brev til snekkermester Knut Utne om muligheter for å evakuere til Hardanger. Han skaffet oss husly i lærerboligen over «skulestova». Vi reiste inn dit i begynnelsen av november og returnerte til Laksevåg i slutten av mars (av forskjellige årsaker). «Laksevåg Private Gamlehjem» ble evakuert og bodde på Utne hotell til krigens slutt.

Epilog:

Mange av dem som ble født straks før og under krigen bærer sikkert med seg små glimt fra okkupasjonsårene. Minner fra den gang jeg var ca. 2 år begrenser seg, så vidt til å huske hvordan huset så ut, der vi bodde og til en frakk jeg kalte «nubbefrakken».

Jeg minner om at også de mest lærde kan overse hendelser.[7] Om ikke noen skriveføre hadde skrevet om sin eller sine kollegaers innsats under krigen,

Slik så det ut etter at Holen skole på Laksevåg ble bombet i 1944. 61 barn døde.
Foto: Billedsamlingen/Universitetsbiblioteket/UIB

ville vi vært historieløse. (Vår Herre skrev ikke en bokstav selv. Hvor mye kan vi stole på det som ble skrevet av andre, mange år etter? Tenk hvor godt det ville vært, om Han hadde skrevet det meste av Det Nye Testamentet, med andre ord!)

En krig er forferdelig for dem som har opplevd den. Det er lett å være «etterpåklok» av etterkrigsgenerasjoner. La HELTENES tale heller mane oss til å gjøre alt for å unngå ufred igjen. «Kast ikke stein når du sitter i glasshus», heter et gammelt ordtak. Hvorfor grave opp gamle graver, er det for å profilere seg selv?

Sannheten må frem. Vår krigsgenerasjon går på nedtelling og vi må etterlate oss vår fremstilling slik vi selv opplevde den. Historien kan ellers lett bli forvrengt.

Post Scriptum

Jeg bestemte meg for å forelegge denne artikkelen for mine tidligere skolekamerater til gjennomlesing og kommentarer. Noen ga tilbakemeldinger i form av enkelte stedsnavn og korrektur til »grovkonseptet »en av mine klassekamerater anbefalte meg også, om å anmode leserne til å lese Laksevågs Historie, bind III, særlig sidene fra side 559 til 568.

Minnene hos oss som gikk på skole under krigen blekner ikke. De kommer igjen og igjen, som traumer, øresus og/eller andre ettervirkninger. Jeg slutter meg helt til det Helge Eide Knutsen skriver i boken «Vi reiste oss igjen», side 16, siste avsnitt.

De fleste av oss ber om at det nå må bli slutt på all polemikk og «kverning» om disse tragiske hendelsene. NÅ MÅ VI ENDELIG FÅ FRED til å kunne legge dette bak oss. Det river bare opp igjen gamle sår.

Noter:

1) «Laksevåg, eg ser deg», side 34, Sigma Forlag. ISBN 82-7617-001-0
2) «Laksevåg, eg ser deg», side 31, Sigma Forlag. ISBN 82-7617-001-0
3) Se jubileumshefte for Ny Kronborg skole, bl.a. på Bergen skolemuseum.
4) Se Laksevågs historie, bind III, side 559.
5) Kapittelet om Gjestfrihet og samhold i »Bomber over Laksevåg», sidene 259-268.
6) Bomber over Laksevåg, side 252.
7) Se innlegget av Trygve Guldbrandsen i BT 14. oktober 2007, kronikk side 12, om Norges krig i 3 bind (utgitt 1947-1950), med professor Sverre Steen som hovedredaktør, og Gyldendals store Norske leksikon (1978) og Norge i Krig med professor Magne Skodvin som hovedredaktør.

Arne Lyngvi:
De kom aldri hjem igjen

Søndag 24. februar 2008 var det 65 år siden d/s «Gotenland» seilte ut fra Oslo med de jødiske barna fra Bergen og mødrene deres, foruten de mennene som ikke var tatt tidligere. De fleste ble hentet i hjemmene sine og fraktet til Oslo med jernbanen. Så ble de midlertidig plassert i Bredtvedt kvinnefengsel. Egentlig var det meningen at de skulle ha vært med d/s «Donau», som seilte ut fra Vippetangen sør for Akershus 26. november 1942 med 532 norske jøder om bord, men den båten kom de for sent til. Så fikk de en liten forlengelse av livet, våre bergenske jøder.

De var kanskje ikke så mange. 57 jøder bodde i Bergen, medregnet dem som hørte i hjemme i Fana (den gangen egen kommune). I tillegg kom det noen få barn som hadde fått opphold under Nansenhjelpen og Røde Kors. Heldig-

1.klasse Krohnengen skole 1939-40. Karl Peter Federer er lett kjennelig i stripete fanajakke i fremste rekke til venstre. Klasseforstander Olga Jordal tok bildet med sitt enkle bokskamera. Etter hjemsendelsen (foreldrenes ønske) havnet Karl Peter i Auschwitz (1944). Bildet er utlånt av Henrik J. Liseth.

vis hadde noen av jødene fått hjelp til å rømme ut av landet, og noen få lå i dekning hos gode nordmenn. Men 21 bergenske jøder ble arrestert, og 11 fra Hordaland utenfor Bergen. Bortsett fra 3 særtilfeller havnet alle disse 32 i Auschwitz.

De som kom til Bredtvedt, fikk en galgenfrist på tre måneder sammen med jøder som kom nordfra og fra den sørligste delen av landet. I alt var 133 jøder samlet i kvinnefengselet. Noen var skolebarn og fikk undervisning mens de var der. Den ble organisert av jødiske medfanger. Det gjorde livet lettere for barna. Den tsjekkiske flyktningen og legen Leo Eitinger ledet undervisningen. Barna fikk synge, og sangen ljomet ut fra klasserommet både titt og ofte.

To av disse sangglade barna kom fra Bergen. De hadde bodd i Møhlenprisbakken og het Müller til etternavn. Oscar var eldst. Han var 14 år og gikk på Fridalen skole da han en dag ble hentet av norske politifolk. Egentlig skulle han ha gått på Sydneshaugen, men den var okkupert av tyskerne. Så måtte de få ettermiddagsundervisning på Fridalen. Hans søster Bertha var 10 år og gikk i 4. klasse på Nygård skole. Men hun skulle ha gått på Møhlenpris, som også var okkupert av «de grønne».

Lille Samuel Becker var bare knapt 2 år og bodde hjemme hos sin mor i Welhavens gate 36 da de ble hentet. Faren var arrestert 26. oktober og sendt til Auschwitz i en transport med d/s «Donau» den 26. november. Faren til Oscar og Bertha Müller ble deportert enda tidligere.

En annen jødisk gutt, 7 år gamle Karl Peter Federer, kom som flyktning fra Praha i 1939. Foreldrene følte at han var tryggere i Norge, og fikk Nansenhjelpen til å ta seg av ham. Han fikk bo i Breistølen hos Magda og Anton Meyer og gikk på Krohnengen i skoleåret 1939-40. Men 9. april ble Bergen okkupert av tyskerne, og i mars 1941 mente foreldrene at han like godt kunne komme hjem igjen til Praha. Så gikk det ikke bedre enn at han havnet i konsentrasjonsleiren Theresienstadt i 1943. Derfra ble han sendt til dødsleiren Auschwitz, hvor han straks ble myrdet (1944).

24. februar 1943 blir de 133 jødiske fangene på Bredtvedt hentet og brakt om bord i slaveskipet «Gotenland». De får følge av 25 jøder fra Grini. Nå er de samlet, 158 i tallet, noen av dem til og med hentet ut fra sykehus. Så går ferden til Stettin, og der får de for alvor føle brutaliteten til de tyske SS-soldatene. Fra Stettin går ferden videre med tog til Berlin, hvor de blir anbrakt i en synagoge som ennå ikke er ødelagt av nazistene. Der kommer de sammen med 2000 tyske jøder.

De går en fæl natt i møte. Et alliert flyangrep sender bomber ned i området like ved synagogen. Vinduer sprenges, strømmen går og bygningen rister. Barna klamrer seg til mødrene og gråter. Mange av de gamle ber. Flere er blitt truffet av glass-splinter og blør. Branner raser rett utenfor.

Neste morgen er det ny transport. De

Klasse 7c Midtun skole 1941-42. I første rekke er Edith Kortner nr. 2 fra høyre. Berit Sognnæs er nr. 5 fra høyre i annen rekke. Bak t. h. klasseforstander Mons M. Herdlevær.
Bildet er utlånt av Berit Sognnæs Birkeland.
Tre tsjekkiske jenter, søstrene Vera, Edith og Lea Kortner, kom til Skjolddal i Fana i 1938 i regi av Nansenhjelpen og Røde Kors. Da tyskerne begynte å arrestere jøder høsten 1942, ble de tre Kortner-jentene reddet til Sverige ved gode venners hjelp.

havner på et godstog, blir sparket og slått. 60 jøder blir presset inn i hver vogn. De får en kanne vann til deling samt en enslig bøtte til å gjøre sitt fornødne i. Toget begynner å rulle. Kalenderen viser 3. mars. De ankommer Auschwitz neste dag. 680 mennesker, 535 menn og 145 kvinner, alle i sin beste alder, blir ført inn i leiren. De skal tynes for sine siste krefter i arbeid for den tyske stat. Det går bare uker før de fleste ikke orker mer og blir sendt i gasskammeret.

For de andre – bortimot 1500 mennesker og for det meste kvinner, barn og eldre mennesker – følger en fryktelig halvtime. Den føles som et mareritt. I et stort rom må de kle av seg. Store og små klamrer seg til hverandre, leter etter tryggheten i en hånd. Det blir sagt at de skal få et varmt bad. Men mange aner det verste. Like etter blir alle ført inn i et nakent rom som ser ut som et digert badeværelse. I taket er det dusjhoder, men de er ikke forbundet med vannrør. Så blir dørene stengt. Fra spesielle ventiler i taket sender SS-offiserene giftgassen Cyklon B rett ned i rommet. Fangene får en grusom død. En hel del styrter mot døren og prøver fortvilet å komme seg ut. Der blir de liggende i en stor haug. De gisper etter luft, blir langsomt kvalt. Etter fem minutter er det slutt for noen, andre etter bortimot et kvarter. Etter tyve minutter er alt stille.

Slik endte Bertha og Oscar Müller sine liv, og lille Samuel og alle de andre. Av de nær 6 millioner jøder som til slutt ble myrdet av Hitlers håndgangne menn, var det 1 ½ million barn. 1 ½ million! Det tilsvarer 6 ganger Bergens nåværende befolkning. Hva galt hadde de gjort? Ingen ting! Hitlers forskrudde hjerne hadde funnet ut at de måtte dø. Og han hadde mange medhjelpere, til og med i Norge!

Ingen av de deporterte jødene fra Vestlandet kom hjem igjen. Nesten alle havnet som aske i forbrenningsovnene i Auschwitz.

Hvem var de, disse 32 jødene? Nedenstående liste er et forsøk på å finne svaret.

Ida Becker	25 år	Bergen	husmor
Josef Becker	26 år	Bergen	ekspeditør
Samuel Becker	1½ år	Bergen	barn
Ruben Berg	22 år	Oslo	motormann (tvangsarbeider for tyskerne i Ulvik)
Daniel Bobrow	26 år	Oslo	rørlegger (også tvangsarbeider,uviss skjebne)
Alice Borinski	50 år	Bergen	husmor
Paul Borinski	61 år	Bergen	kjemiker
Frantz Daus	46 år	Bergen	pensjonist
Julius Eidenbom	71 år	Bergen	kjøpmann
Clothilde Hanauer	60 år	Ålvik	husmor
Paul Wilhelm Huszar	28 år	Bergen	reklametegner
IsakLeib Marianson	51 år	Bergen	handelsreisende
Ludwig Meltzer	56 år	Bergen	kjøpmann
Bernhard Müller	51 år	Bergen	garver
Bertha Müller	10 år	Bergen	barn
Cecylia Müller	35 år	Bergen	husmor
Oscar Müller	14 år	Bergen	barn
Herman Rabinowitz	51 år	Bergen	kjøpmann
Edith Reichwald	24 år	Skånevik	husmor
Hans Reichwald	26 år	Skånevik	maskinmontør
Harry Reichwald	2 år	Skånevik	barn
Jacob Reichwald	55 år	Skånevik	krigsinvalid
Jeanette Reichwald	56 år	Skånevik	husmor
Joseph Hirsch Schechter	50 år	Bergen	musiker
Benjamin Scheer	33 år	Bergen	kjøpmann
Carl Scheer	36 år	Bergen	disponent
Harry Scheer	29 år	Bergen	butikkbetjent
Leonard Scheer	23 år	Oslo	student
Maja Schulze	59 år	Os/Bergen	skuespiller (uviss skjebne)
Jacob Steinfeld	56 år	Bergen	kjøpmann (døde1945 etter tortur i Berg leir)
Claire Türkheimer	53 år	Ålvik	husmor
Fritz Türkheimer	35 år	Ålvik	korrespondent

Jan Bødker:
Svindelsak med bypost kunne lett vært avslørt!

I forbindelse med arbeidet å samle alt vi kjenner om Bergens bypost mellom to permer, er Folketellingene fra 1865, 1875 og 1900 verdifulle kilder når det gjelder å skaffe til veie korrekte og utfyllende opplysninger om aktuelle personer. Det er Riksarkivet som for en tid tilbake har digitalisert og lagt ut på nettet nevnte folketellinger, og du finner dem ved å gå inn på www.digitalarkivet.no

I forbindelse med den store svindelsaken med norsk bypost på 1990-tallet, dukket det opp ikke mindre en 16 falske bypostbrev fra Bergen. Flere klassiske brev er opp gjennom årene blitt adressert til kjente bergensere. Derfor ble det ikke fattet mistanke om «ugler i mosen» når navnet cand.mag. Wilhelm Troye, Bergen, dukket opp som mottaker av tre bypostbrev fra Bergen.

Men erfaringene viser at man ikke skal stole på noen! Gå etter i sømmene så får du lønn for strevet, selv om det kan bli i seneste laget til å knipe juksemakere med «buksene nede».

Det finnes mange brev som er adressert til cand.mag. eller adjunkt Vilhelm Troye, Bergen, blant annet overnevnte bypostbrev, som en svindeldømt drammenser produserte og hadde i sin bypostsamling, siste gang utstilt under «BERGEN 90».

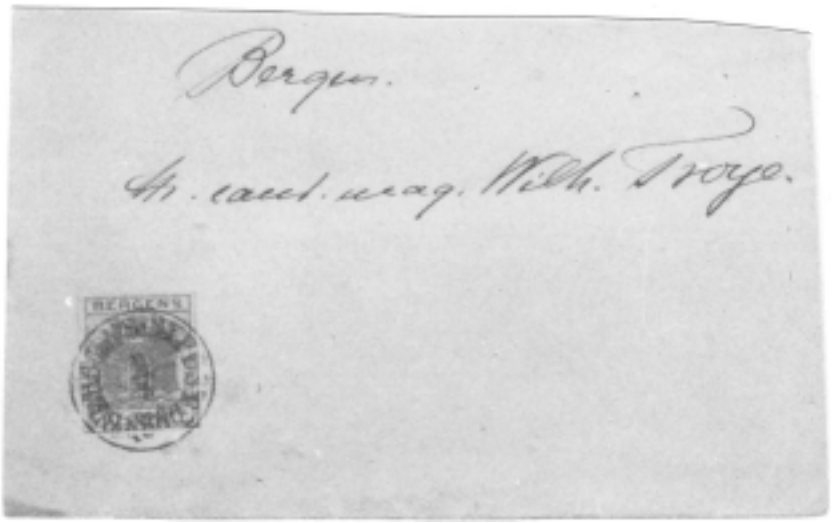

Her er ett av de tre falske bypostbrevene fra Bergen, stemplet 3.7.1866. I 1866 var Vilhelm Troye bare 15 år og langt unna sin embetseksamen. Den fikk han først i 1877!

Men når det gjelder de tre overnevnte bypostbrev stemmer ikke kartet med terrenget. Et av bypostbrevene er nemlig datert 3.7.1866, og adressert til Herr cand. mag. Wilhelm Troye, Bergen.

Når vi vet at den eneste Vilhelm Troye som bodde i Bergen på 1800-tallet var født i 1851, og først tok sin filologiske embetseksamen i Bergen i 1877, sier det seg selv at det var umulig å sende bypostbrev, eller andre brev for den saks skyld, til ham under navnet cand. mag. eller adjunkt Vilhelm Troye allerede i 1866! Da var gutten bare 15 år gammel og ikke mindre enn 11 år unna sin embetseksamen! Legg også merke til at unge Troye skrev navnet sitt med enkel V og ikke dobbel W!

Hadde kloke hoder tenkt i samme baner i 1980-årene, da mannen fra Drammen overøste markedet med falske bypostbrev, kunne man på et tidlig tidspunkt satt en stopper for hans uærlige spill. Det er lett å være etter-på -klok, men det går utmerket godt an å lære av vår utilstrekkelighet og feil, og dermed hindre at nye svindelsaker dukker opp.

Min henstilling er derfor: Bruk digital-arkivet.no, eller ta kontakt med stats-arkivene rundt i landet og sjekk opp adressaten på gamle brev, og eventuelt avsender, hvis du har mistanke om at ikke alt er som det skal være. Da kan du ved hjelp av noen tastetrykk lett avsløre eventuelle juksemakere!

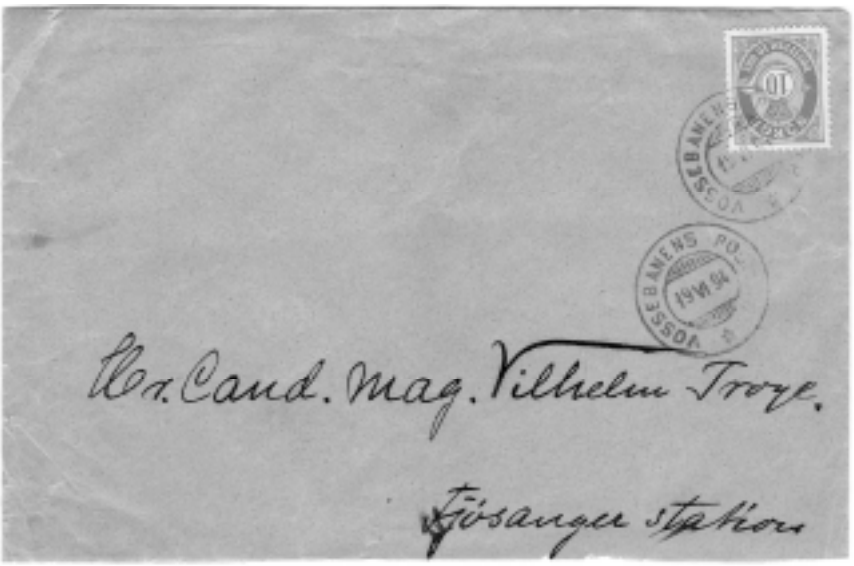

Et korrekt brev til den samme cand.mag. Vilhelm Troye, stemplet Vossebanens Postexpedisjon 19 VI 1894 og sendt til Fjøsanger station, som lå like i nærheten av bopelen til Troye på Gamlehaugen.

Jan Bødker:
SOLVORN POSTÅPNERI 1841 - 1995

Gjennom diverse arkeologiske funn på gamle boplasser har man kunnet føre bevis for at det må ha bodd folk i Solvorn helt tilbake til yngre jernalder (550-1030 e. Kr.). I skriftlige kilder er Solvorn første gang nevnt i 1333. Etter sigende skal navnet Solvorn bety *tangoddane,* som ganske sikkert gjenspeiler hvordan strandsonen i Solvorn har vært fra gammel tid.

Til tross for at Solvorn er et lite tettsted langs Lusterfjorden i Indre Sogn, har stedet vært et knutepunkt for ferdselen i Indre Sogn i flere hundre år. At Solvorn fikk poståpneri allerede i 1841, forteller i klartekst om den betydning stedet har hatt opp gjennom årene frem til det ble lagt ned i 1995. Poståpneri/kontor i 154 år er unikt for et så lite sted.

Solvorn blir ofte omtalt som strandstedet Solvorn, der det ligger på vestsiden av Lusterfjorden. Bygden Solvorn er bare på vestsiden av fjorden. Beboerne på østsiden hører til Solvorn kirkesokn, men er egne bygder som Kinserdal, Ornes og Kroken. Ornes hadde tidligere eget postnummer, 6870 Ornes. Selv om dette postkontoret også er lagt ned, kan man fortsatt sende post til stedet.

På østsiden ligger landets eldste stavkirke (Urnes stavkirke), som kan føre sin historie helt tilbake til år 1130.

Walaker Hotell på Solvornstranden er i dag den mest kjente virksomheten med aner helt tilbake til 1690. Et praktfullt hotell som folk kommer langveis fra for å besøke.

I Solvorn bor det om lag 200 mennesker, og opp gjennom tidene har befolkningen for det meste livnærte seg av jordbruk og fruktdyrking.

Solvorn har som nevnt vært et knutepunkt i ferdselen i Indre Sogn. Postveien østover fra Bergen gikk allerede fra 1647 via Voss, Gudvangen og Lærdal. Post på midten av 1600-tallet var det imidlertid lite av. De som mottak og sendte brev var for det meste embetsmenn og forretningsfolk. Embetsmennene fra Solvorn måtte derfor i båt til Lærdal for å hente eller levere post til poståpneren på stedet. Til og fra Lærdal ble posten fraktet i postsekk av de mange postbøndene på ruten mellom Bergen og Christiania.

Sorenskriveren for Indre Sogn ble i 1815 flyttet fra Sogndal til Solvorn. Det holdt til i skrivergården Christianeslyst på Sanden i Solvorn helt frem til 1966, da embetet ble flyttet tilbake til Sogndal.

Mye av korrespondansen til og fra Solvorn fra 1850-årene og frem til 1920-30, har i stor utstrekning hatt tilknytning til sorenskriverkontoret i Solvorn. Dette kan vi si fordi vi har en fullstendig oversikt over alle sorenskriverne som har hatt sitt virke i Solvorn fra 1815 til 1966. I denne perioden har det vært 13 sorenskrivere ved sorenskriverkontoret. Navnene på flere av disse finner vi igjen på mange brev og andre postforsendelser, som blant annet Christian August Krebs (1846-1859), Gerhard Gunnerus Gløersen (1869-1896) og Carl Paul Caspari Skaar (1915-1922).

Lensmannskontor og Hafslo Sparebank har begge lange tradisjoner i bygden. Nå er også disse kontorene flyttet fra bygden til Gaupne.

Familen Walaker

Ved kgl. resolusjon av 12. januar 1841 ble det opprettet poståpneri i Solvorn. Virksomheten kom trolig ikke i gang før et par måneder senere.

Den første poståpner kjenner man ikke navnet på, men det er notert at landhandler Jacob Sjursen Valaker tok hånd om posten fra 1846. I 1859 stilte han bryggen sin til disposisjon da Fylkesbaatane kom i gang med dampskipsrute til Solvorn. Betingelse var at kommunen sto for vedlikeholdet. Dermed var Solvorn en av de meget få stedene i Sogn og Fjordane som hadde dampskipsbrygge.

Jacob holdt det gående som dampbåtsekspeditør og poståpner helt frem til sønnen Erik Nitter Valaker (født 1848) overtok jobben. Først Erik konstituert som poståpner i juni 1885 og fast ansatt fra 31. oktober samme år.

Erik døde i 1917, og fra 1. mars 1918 ble hans eldste sønn, dampskips-

ekspeditør Wilken Nitter Walaker (født 1881) ansatt som poståpner. Han var postansvarlig i Solvorn helt frem til hans sønn, Eirik Nitter Walaker (født 1926), overtok som poståpner 21. juli 1951.

Poståpner-jobben har med andre ord vært i Nitter Walaker-familien helt tilbake fra 1846 og frem til posttjenesten ble lagt ned i 1995. En bemerkelsesverdig lang tid.

Den årlige poståpnerlønnen var i 1841 på beskjedne 4 Spesidaler. Denne ble hevet til 36 Spesidaler i 1860 og til 48 Spesidaler i 1874. Da spesidaler gikk ut som myntenhet i 1877, ble årslønnen i 1883 forandret til 240 kr. Årslønnen som poståpner i Solvorn ble bare hevet forsiktig i årene som kom. I 1898 var lønnen 450 kr. mens den i 1914 var kommet opp i 700 kr. I 1917 var lønnen 800 kr., men fra l. juli ble det gitt et midlertidig dyrtidstillegg på 50 % av lønnen.

Fra 1841 og frem til 1. juli 1909 var poståpneriet underlagt Bergen postkontor. Men fra sistnevnte dato ble det overført til Lærdal postkontor. Fra 15. januar 1928 ble det igjen underlagt Bergen for så å bli lagt tilbake til Lærdal fra 1. oktober 1929.

Fra 1. mars 1959 ble poståpneriet underlagt Sogndal postkontor, hvor det var plassert til det ble lagt ned 31. mars 1995.

Ved etablering av nye poststedsgrupper skiftet poståpneriet fra 1. januar 1973 status til underpostkontor, og fra l. januar 1977 til postkontor C.

I 1970 fikk Solvorn sitt første postnummer, og fra nå av navnet på postkontoret - 5815 Solvorn. Dette var også adressen helt frem til nedleggelsen i 1995. Etter enda en ny postomlegging i 1999 ble postnummeret forandret til 6879 Solvorn. I dag blir posten til Solvorn betjent av 5815, som faktisk er det samme postnummer som benyttes av Ytre Sandviken postkontor i Bergen! Kanskje er dette postkontoret som sorterer posten til 5815 Solvorn?

Med sin sentrale beliggenhet ved Lustrafjorden, ble det allerede 1. juli 1894 opprettet en landpostbudrute fire ganger i uken mellom Solvorn og Hafslo. Denne ruten eksisterte til langt ut i 1930-årene, da bilen begynte å overta postbefordringen.

Fra 1. april 1900 ble det i tillegg opprettet en ukentlig landpostbudrute fra Hafslo til Veitastrond.

Fra 1903 ble det opprettet motorbåtrute en gang i uken for å betjene Urnes brevhus på den andre siden av Lustrafjorden. Brevhuset skiftet navn

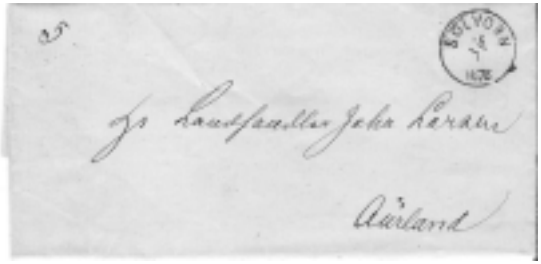

og status til Urnes i Sogn poståpneri fra 1. januar 1909. Nytt navn ble det igjen i 1921 da det ble forandret til Ornes, et navn det hadde frem til det ble lagt ned i 1993.

I tillegg til motorbåtruten fra Solvorn, fikk også Ornes post når lasteruten til Fylkesbaatane anløp stedet en gang i uken.

Posten med Fylkesbaatane.

Da Fylkesbaatane i Sogn og Fjordane ble opprettet i 1858, ble selskapets to første dampskip viktige i post-forbindelsen mellom Bergen og Sogn og Fjordane. I over 90 år var dampskipene «Framnæs» og «Fjalir» å se i Sogn og Fjordane. «Framnæs» gikk i ruten mellom Bergen og Indre Sogn, to ganger i uken, mens «Fjalir» tok seg av ruten på Sunnfjord og Nordfjord, en gang i uken.

Tirsdag 7. desember 1858 hadde «Framnæs» sin første tur fra Bergen til Sogn. Solvorn var ikke med på ruteplanen for rute 1, men på rute 2. Denne hadde avgang fra Bergen hver lørdag formiddag kl.10.00. På sin ferd mot Lærdal hadde skipet sitt første stopp i Alverstrømmen. I alt 13 steder skulle skipet innom før det klappet til dampskipskaien i Solvorn søndag formiddag kl. 10.00 på vei innover Lustrafjorden fra Lærdal. Tre timer senere var skipet tilbake i Solvorn før turen gikk tilbake til Bergen via Lærdal og en rekke mindre steder utover Sognefjorden. «Framnæs» var tilbake i Bergen mandag formiddag kl. 11.30. Tirsdag var det ny tur til Sogn for det flotte skipet. Rutetidene er senere blitt forandret.

Det må ha vært et stort fremskritt for folket i Solvorn og ellers i Sogn å kunne få varer og post en og to ganger i uken allerede fra årsskiftet 1858/59.

Da trafikken og godsmengden økte, satte rederiet i 1867 inn et tredje dampskip, «Hornelen», i ruten på Sunnfjord. Senere ble også D/S «Sogn» og D/S «Alden» flittige travere på Solvorn.

Postgangen til og fra Solvorn var i mange tiår knyttet til Fylkesbaatanes skip mellom Bergen og Sogn. Det var først i 1930-årene at bilen tok mer og mer over transporten av posten til bygdene i Indre Sogn. Fra 1. januar

1965 ble Solvorn avviklet som stoppested for Fylkesbaatane, og fra nevnte år kom posten til og fra Solvorn med bil fra Sogndal.

Post som ble levert til poståpneriet i Solvorn ble stemplet med poståpneriets til en hver tid aktuelle stempel, mens post som ble levert ombord i dampskipene ble stemplet med Sogns Postekspedisjons mange forskjellige stempler.

Ved opprettelsen av poståpneriet i 1841 og til langt ut i 1870-årene var det stort sett bare lensmann, embetsmenn og forretningsfolk som sendte og mottok brev. Dette viser de mange brev og andre forsendelser som frimerke- og postkortsamlere har i sine samlinger. Senere ble det mer alminnelig at den vanlige mann og kvinne ble kunder på poståpneriet.

Hvor mange postforsendelser som var innom poståpneriet i Solvorn, har vi ingen oversikt over, men tall fra Fylkesbaatane forteller at det i 1868 var 233 reisende som tok «dampen» fra Solvorn. I 1887 var antallet reisende kommet opp i 1.452 og 2.087 i 1904.

Hvilke skipsstempler som har vært benyttet til avstempling av postforsendelser til og fra Solvorn, er det vanskelig å få en fullstendig oversikt over. Enkelt og greit forbi de forskjellige stemplene som ble benyttet, fulgte med den enkelte postekspeditør. Når disse fungerte ombord i forskjellige skip, er man avhengig av blant annet avsenderadresse og rutetabeller for å kunne

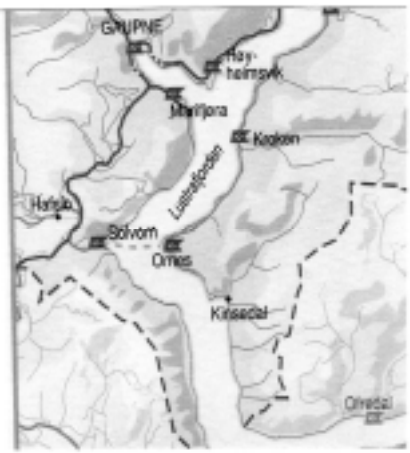

fastslå hvilke stempler som ble benyttet på skipene til og fra for eksempel Solvorn.

Ettersom «Framnæs» var øremerket for rutene i Indre Sogn, der i blant på Solvorn fra desember 1858 og flere tiår fremover, kan vi i alle fall slå fast at de stempler vi vet har vært benyttet ombord i skipet også har vært benyttet til annullering av postforsendelser til og fra Solvorn. Dette gjelder også for D/S «Sogn».

Fra århundreskiftet og fremover mot 1960-årene har det vært en lang rekke skipsstempler i bruk på rutene i Indre Sogn, og en fullstendig oversikt over

bruken er det vel ingen som har?

Solvorn fikk poststempel først i 1856.

De første poststemplene ble ikke tatt i bruk her i landet før i 1845. Frem til Solvorn poståpneri fikk sitt første stempel i 1856, ble de postforsendelser som ikke var «Portofri Sag», håndannullert med blekk eller fargestift. I juli 1856 ble Solvorn tildelt et 3-rings nummerstempel «274». Dette stempelet er meget sjeldent, og undertegnede har ennå ikke sett stempelet brukt. 3-ringsstempelet var i bruk frem til årsskiftet 1858/59, da et nytt en-ringsstempel ble tatt i bruk. Dette 22 mm stempelet med Solvornnavnet langs stempelbuen og med dato og årstall i midten, ble benyttet helt frem til mars 1897. Da kom det enda et nytt og noe større to-ringsstempel. I april 1936 ble stempelet sendt til Oslo for reparasjon og omgravering. I mellomtiden (24/4 til 17/6) benyttet poståpneriet seg av et stort hjelpestempel inntil det gamle stempelet kom i retur fra postintendanten i Oslo. I 1943 fikk Solvorn nok et nytt toringsstempel.

I mai 1956 gikk posten tilbake til de små 22 mm stemplene over hele landet, og Solvorn fikk også sitt nye stempel.

Det siste stempelet som Solvorn underpostkontor fikk tildelt var da man innførte postnummer i 1970, og som nevnt ble bygden da hetende 5815 Solvorn.

Solvorn har nå postbudrute hver dag. Beboerne kan få utført enkle posttjenester hos postbudet. Men ha utført litt mer krevende postekspedisjoner må man til Hafslo, der det er «Post i Butikk».

Ganske sikkert tungvindt for folk flest, men krav om effektivisering har tvunget posten til større enheter.

Skriftlige kilder som er benyttet:

Postens sirkulærer.
Postens dirigeringshåndbøker.
Postens database over nedlagte poststeder.
«Norske datostempler». Anders Langangen.
«Norske Filatelistika»1969.
«Fylkesbaatane i Sogn og Fjordane gjennom 100 år». Asbjørn Stensaker 1958.
«Dampen og kaia». Finn Borgen Førsund. Selja Forlag 1998.
«Hafslo – Bygd og Ætter». Jon Laberg. John Griegs Forlag 1926.
«Norske Gaardsnavne», bind Xll, Nordre Bergenhus Amt. Oluf Rygh 1919.
«Forhistoriske Minne i Sogn: Hafslo prestegjeld». Per Fett 1955.

Bjørn Davidsen:
«Slaget »ved Alvøen 16. mai 1808

Fem bergenske kanonjoller i kamp med Tartar natten til 16. mai 1808

Under Napoleons-krigene havnet Danmark-Norge på Napoleons side mot England og like etter Sverige, men sammen med hollenderne. Dermed var norske, danske og hollandske handelsfartøyer fra 1807/08 fritt vilt for engelskmennene og etter hvert svenskene. Og den dansk-norske orlogsflåten var ikke til hjelp, etter at den stort sett var blitt ranet etter det engelske angrepet på København 16. august til 7. september 1807.

For å bøte på den svekkede sjømilitære forsvarsevnen, ble det her hjemme satt i gang en intensiv bygging av kanonjoller, kanonskonnerter og kanonsjalupper. Noen av de ivrigste båtbyggerne av den slags, var Herman Brunchorst og Rasmus Rolfsen i Bergen. Derfor var det ikke bare å komme her», om man ville inn på Bergen havn. For der lå det allerede i slutten av april 1808 en roflotilje bestående av Kanonskonnert No. 1 (seinere døpt «Odin») og fire kanonjoller - under ledelse av Søpremierlieutenant Johan Christian August Bielke.

Men samtidig var Norge under engelsk blokade. Svært få handelsfartøyer med det viktige kornet, nådde fram til norske havner. Derfor var det ikke bare «Terje Vigen» og hans familie som sultet nede på Sørlandet, men store deler av befolkningen. Selv fiskere utenfor Bergen, skal vi få høre, måtte gå uten mat i flere døgn av gangen alt i 1808.

Kongen i København hadde i løpet av kort tid rotet det slik til for særlig den sørnorske kystbefolkningen at han neppe hadde noen høy stjerne der. Selv om øvrighetspersoner inne i Bergen snakket om at alle måtte være Kongen og fedrelandet tro og avstå fra kontakt med engelske skip, skal en ikke undres over at både enkelte loser og fiskere i skjærgården «glemte» dette når en engelsk fregatt lokket dem om bord med brød og brennevin.

I sannhet var det et drama på liv og død som utspant seg i skjærgården utenfor Bergen søndag 15. og mandag 16. mai 1808 - da den engelske fregatten «HMS Tartar» ville inn mot Bergen havn. I hovedrollene finner vi alt fra engelske marineoffiserer til norske loser, fiskere, flaggsignalstasjonsbestyrere, matroser, soldater og øvrighetspersoner. I birollene møter vi sultne fiskerkoner, unger og naboer. Mens Ibsens «Terje Vigen» trolig aldri skrev seg inn i kildene, klarte disse å gjøre til gagns.

INN FRA HAVET - UNDER FALSK FLAGG

«*Ned med Sejlet! ind fra Havet!*»

Henrik Wergeland hensetter oss med denne strofen til landkjenning, dog i «Eivindvigen» noen år etter det vi her skal fortelle om. For denne beretning starter en måned og noen dager før forfatterens fødsel i 1808.

Wergelands hadde i utsikt en behagelige og fredelig landkjenning hos presten Dahl i Eivindvik. Men det var langt fra fredelige hensikter post

HMS Tartar

Tremastet britisk fregatt, bygget i Frindsburg 1801.

Lengde: Ca. 40 meter. Bredde: Ca. 12 meter. Dypgående: Ca. 3-4 meter.

26 stk. 18 punds kanoner, 6 stk. 6 punds lette kanoner og 8 stk. 24 punds karronader (korte kraftige kanoner beregnet for strid på kort hold).

Mannskap: 254.

10. mai 1808 sendte admiralitetet «Tartar» sammen med fregatten «Ariane» og korvetten «Cygnet» ut fra basen i Leith i Skottland. Ordren gikk ut på at «Tartar» skulle passe på bevegelsene til den hollandske fregatten «Guelderland". Det var denne sjefen på «Tartar» trodde lå til reparasjon i Bergen da de kom inn mot Stolmen søndag 15. mai 1808.

Forlist/vrak: Gikk på en sandbanke i Østersjøen 18.8 1811 og måtte oppgis. Alle om bord ble berget.

«Guelderland»

Hollandsk fregatt, oppkalt etter provinsen Guelderland i Nederland.

Var til reparasjon i Bergen en tid fram til 7. mai 1808. Gikk da til sjøs

captain George Edmund Byron Bettesworth om bord på den engelske fregatten «HMS Tartar» hadde da han stevnet mot land sør for Bergen - under hollansk flagg - søndag 15. mai 1808. Målet var å komme seg helt inn på Bergen havn og sette den hollandske fregatten «Guelderland» ut av spill.

Da «HMS Tartar» dukket opp utenfor Stolmen i Austevoll søndag formiddag, var været slik det ofte pleier å være på disse kanter; fuktig og disig. Det var derfor vanskelig å avgjøre på avstand, selv i kikkert, hvilket eller hva slags skip dette var. Men noen, særlig den 36 år gamle bestyrer Christopher Huun på Øvre Våge flaggsignalstasjon på Stolmen, mente at det var «Guelderland» som kom tilbake. Den hollandske fregatten hadde nemlig forlengst forlatt Norge. Men ved avreisen hadde den avtalt at dersom den måtte søke inn igjen mot Bergen, skulle den avfyre tre skudd når den trengte los. Det gjorde derimot ikke dette skipet der det krysset utenfor Stolmen. Derfor oppsto det tvil hos losene om det virkelig var «Guelderland» - eller et fiendtlig krigsskip. Losene var nemlig blitt uttrykkelig instruert om ikke å gå om bord i armerte skip med mindre de var sikre på at det kom fra en fredelig nasjon.

KAPPROING OG ENTRING

Signalstasjonsbestyrer Huun ble etter hvert overbevist om at det måtte være «Guelderland», selv om skipet ikke hadde avfyrt skudd. Han hadde rett nok ingen fullmakt til å beordre loser om bord, men han kom med så sterke

igjen for å eskortere en liten hollandsk konvoi til Ostindia. Constantius Flood skrev for øvrig dette om «Guelderland»'s endelikt på side 178 i boken sin «*Krigsaarene*», Kristiania, 1881:

«*Hvad den nævnte hollandske Fregat «Guelderland», som havde foranlediget Ekspeditionen mod Bergen, angaar, da faldt denne senere i Englændernes Hænder. Allerede den 19de Mai, paa 46° nordlig Bredde og 14° vestlig Længde, stødte den paa den engelske 38 Kanon Fregat «Virginie», Kaptein Edward Brace, og efter 1 1/2 Times Batalje, i hvilken «Guelderland» mistede Baugsprydet og alle tre Master samt en stor Del af sit Mandskab, maatte den overgive sig. Under Affæren blev Kaptein Pool saaret i Ansigtet og Haanden, hvorefter han forlod Skandsen og overlod Kommandoen paa Dækket til sine Officerer. Dette forhold, der betegnes som feigt, ledede til, at en Krigsret blev nedsat i Amsterdam, der dømte Kaptein Pool til infame at kasseres og landsforvises paa Livstid.*»

(P.s. Den oppgitte posisjon i sitatet er vest for Biskayabukten. D.s.)

anmodninger til dem om å lose skipet inn at de oppfattet det som ordre fra en øvrighetsperson. Resultatet ble at fem av stedets loser, sammen med sju fiskere som ville selge varer, nærmest kapprodde i to båter om å komme først om bord. To av losene, Ole Johannessen Stolmevågen og Mons Larsen Nedrevåge, kom dét til å koste svært dyrt.

For da de kom på dekket til skipet, viste det seg at de var lurt i en felle. Skipet var nemlig den svært fientlige britiske fregatten «HMS Tartar». Så der satt de i klemma; stilt overfor en spent pistol og en kaptein som fristet dem med gull-guines om de loset «HMS Tartar» dit han ønsket seg - mot Bergen havn. Men det var den spente pistolen mer enn gullet som ble avgjørende for deres valg. Kapteinen fikk nemlig beskjed om at de ikke skulle ha mer for jobben enn den fastsatte lostariffen. Dermed overtok Mons Larsen Nedrevåge roret, og fikk etter hvert hjelp av Ole Johannessen Stolmevågen. De andre ti ble sendt under dekk.

Fra Stolmen gikk ferden nordover, på utsiden av Austevoll, og inn Korsfjorden. På grunn av tåke som plutselig senket seg over det fuktige landet, holdt de innover på nordsiden av fjorden, slik at de hele tiden hadde landkjenning.

DEN «BLÅØYDE»

På flaggsignalstasjonen Kleppholmen i Sund var 21 år gamle Henrich Georg Meyer Thomsen stasjonsbestyrer. Han var barnefødt i Bergen og hadde fristet sjømannsyrket. Men nå var han ansatt ved denne repeterstasjonen på hjørnet av Korsfjorden og Lerøyosen. Hans oppgave var å sende flaggsignalene fra Arekletten stasjon på Storekalsøy videre til stasjonen på Bjelkarøy. Men på grunn av det fuktige og tåkete været denne dagen, fikk han problemer med akkurat dét; han så til slutt verken sende- eller mottakerstasjonen.

Mens han var til middag inne på gården der han bodde, var det noen som observerte et større skip komme inn fjorden tett inntil land. Thomsen ble nysgjerrig og ville vite mer om skipet, for han klarte ikke å se det skikkelig fra stasjonen. Derfor tok han med seg signalboken under armen, vaktmannen sin og en bonde fra Kleppeviken og rodde ut mot skipet. Den bokstavelig talt «blåøyde» kjuagutten hadde nok ingen erfaring med fientlige engelskmenn på den tiden, men det skulle han etter hvert få gjennom flere år. Han havnet nemlig et års tid seinere i «prisonen» og ble sittende der til 1814.

Da de tre i robåten nærmet seg skipet, fikk de et gevær pekende mot seg - og beskjed om å komme seg om bord i det som viste seg å være «HMS Tartar". De hadde ikke noe valg. Og vel kommet om bord, ble signalboken tatt fra Thomsen. Den ble behørig avskrevet av en person som var kyndig i norsk - mens Thomsen og de andre ble sendt under dekk. Der ble de sittende like «lange i masken» som de

ti fra Stolmen.

EN MIDLERTIDIG HAVN

Ut på ettermiddagen eller kvelden gled «HMS Tartar» i skjul av tåken opp Raunefjorden mot Vatlestraumen. Da de kom til Bjorøyhamn, gikk de inn der og la seg til. Selve straumen var kanskje for sterk å forsere akkurat da.

Da det nærmet seg midnatt, dro kaptein Bettesworth nordover med fire mindre båter (barkasser/sjalupper) for å rekognonsere festningsverkene ved Bergen havn. Selv om han var blitt underrettet av losene om at »Guelderland» forlengst hadde forlatt byen, håpet han å kunne uskadeliggjøre eller ta ut noen andre skip på havnen.

«VEIVISEREN»

På sin vei mot Bergen havn, kom den ene sjaluppen fra «HMS Tartar», ført av førsteløytnant Thomas Sykes, over en enslig fisker ved Hjelteskjæret. Da de prøvde å få kontakt med ham, rodde han unna i Hjelteskjærsundet. Men de nådde ham igjen og fikk huket fatt i båten hans. Resultatet ble at denne karen fra Marikoven, Mikkel Henriksen, ble tatt om bord i sjaluppen og måtte - også han stilt overfor en spent pistol - vise dem vegen inn til Bergen havn.

KJETTING OG VAKTBÅT

Da kaptein Bettesworths lille «flotilje», anført av Mikkel Henriksen om bord i sjaluppen, nådde inn til Nordnes, oppdaget de at Vågen var stengt av en diger jernkjetting. Like etter kom en av båtene i skuddveksling med en vaktbåt fra festningen med fire soldater i. Etter å ha såret mannskapet i vaktbåten, tok

Den bergenske roflotilje 16. mai 1808

Den bergenske roflotilje under «slaget» ved Alvøen, besto av følgende fartøyer:
Kanonskonnert No 1 (seinere kalt «Odin») - bygget på Georgernes verft i Bergen.
Kanonjolle «**C No 7**»/«**No 1**»- bygget i Kristiansand.
Kanonjolle «**Den gode Hensigt**» - bygget på Rasmus Rolfsens verft i Sandviken.
Kanonjolle «**No 2**» - bygget på Rasmus Rolfsens verft i Sandviken.
Kanonjolle «**No 3**» - bygget på Rasmus Rolfsens verft i Sandviken.
Da »slaget »sto, hadde løytnant Bielke og mannskapene hans bare hatt noen uker på seg til å øve. Men de hadde brukt dem flittig ved daglige roøvelser, kanondrill og vellykket prøveskyting med kanonene på flere av fartøyene.

Kilde: *Artikkel av kommandørkaptein Bjørn Terjesen.*

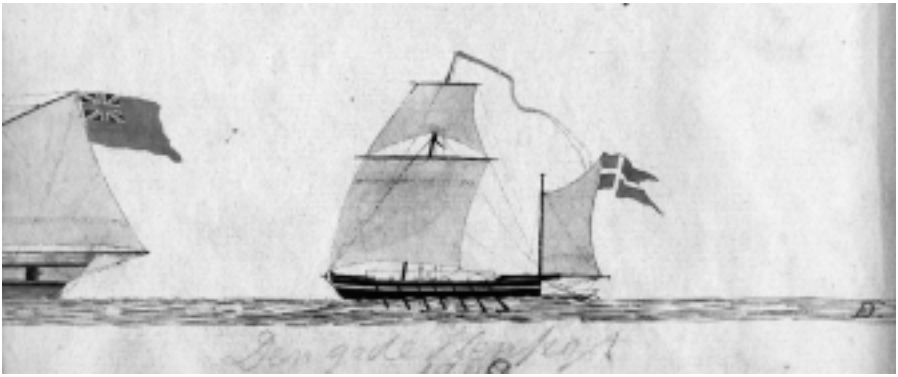

Kanonjolle «Den gode Hensigt» jakter på britiske krigsskip. Tegning av Svend Brun, skipper på det norske fartøyet. Tegningen eies av Bergens Sjøfartsmuseum.

de soldatene med seg og lot vaktbåten seile sin egen sjø. Men tre av de fire var til dels alvorlig såret. Derfor ble de tatt med om bord i «HMS Tartar».

Verre var det at skuddvekslingen hadde vekket aktsomheten i byen. Kirkeklokkene ringte; det gikk full alarm. Premierløytnant Bielke fikk beskjed av generalkommandant Hesselberg om å mønstre sin bergenske roflotilje og dra etter det man mente var en inntrengende fiende.

Mens dette pågikk, fant en annen vaktbåt den beseirede vaktbåt liggende og reke nesten tom på fjorden. Det eneste man fant om bord var en flott engelsk pistol og blod!

PÅ JAKT ETTER FIENDEN

Den bergenske roflotilje lå fortøyd ved Bradbenken, like innenfor Bergenhus festning. Den besto av Kanonskonnert No 1 (også feilaktig omtalt som sjalupp) og fire kanonjoller, blant annet «Den Gode Hensigt» (som til forveksling i visse kilder blir omtalt som kanonskonnert/sjalupp). Båtene var bemannet med matroser fra forskjellige steder, både Bergen, Sogn og kystområdene utenfor byen. I det stille været måtte de ro. Det kunne nok de fleste av mannskapene, men båtene var tunge, så det tok tid å komme seg utover. Kanonskonnerten hadde nemlig to kanoner, en forut og en akterut, pluss annet skyts. Kanonjollene hadde en kanon hver.

Mens roflotiljen tok av gårde, Bielke sier kl. 02.30 om natten, hadde tre av Bettesworths båter satt kursen for «HMS Tartar» i Bjorøyhamn. Sykes' sjalupp, derimot, hadde de tatt farvel med i Kjøkkelvik. Den ble liggende igjen, med Mikkel Henriksen om bord, for å se hva som skjedde inne på havnen.

Etter en stund rundet Bielke og hans flotilje Kvarven og fikk øye på den engelske sjalupp. Bielke var ikke i tvil om at dette var fienden - og sparte ikke

på kruttet. Han fyrte løs mot engelskmennene, som rodde utover Byfjorden det beste de kunne. Og det var bedre enn Bielke sine folk kunne ro samtidig med at de skulle krige. Dermed kunne Sykes - og han Mikkel - runde Hjelteskjæret og dra nordover mot Rotøyne i Hjeltefjorden uten å bli truffet av kulene fra Bielkes båter.

REDDHAREN

Men nå må vi litt tilbake i tid et øyeblikk. For da «HMS Tartar» gikk inn til Bjorøyhamn henimot søndagskvelden, hadde den fortsatt det hollandske flagg i masten.

Fra gården Myren fikk madam Dahm like etter øye på det hollandskflaggende skip. Hun var svigerinne til Henrik Jansen Fasmer inne i Alvøen, selveste generalkonsulen for Holland på disse kanter. På dette tidspunkt var hennes mann på besøk i Alvøen. Derfor sendte hun like godt av gårde en tjenestejente dit for å fortelle herr konsulen at det lå en hollender i Bjorøyhamn.

Fasmer fikk beskjeden, men fattet ingen mistanke om at det dreide seg om et fientlig skip. Han sendte like godt to tjenestedrenger av gårde i en robåt for å fortelle de på skipet at deres fedreland hadde en konsul inne i nærmeste vik.

Problemet var bare at de to tjenestedrengene ikke kom tilbake. Den ene timen tok den andre, men drengene var og ble borte. Da svogeren Dahm skulle reise hjem til Myren, sa han at han først kunne ro en tur sør for å finne ut hva som hadde skjedd med de to. Men før han var kommet til Håkonshella hørte han et par geværskudd og et skrik ute fra fjorden. Dermed snudde han båten og stakk hjem til Myren det forteste han kunne. Der traff han på to ungdommer. De fortalte at de hadde møtt tre barkasser på veg nordover fjorden, som hadde praiet dem. Men ved hjelp av et skrik hadde de klart å komme seg unna. En av disse ungdommene kom noe seinere til Alvøen og fortalte der hva de hadde vært ute for.

- ER DET NOEN SOM KAN ENGELSK HER?

Som følge av dette, ble det holdt allmøte i Alvøen. Papirmester Johan Smith (født i Philadelphia i Nord-Amerika) tilbød seg å dra til Bjorøyhamn for å finne ut mer om skipet som lå der, samtidig som Fasmer slo alarm både til kystvernsjefen i Kongshavn og til Bergenhus. Smith fikk med seg seks rokarer og dro forsiktig i veg. Først var han innom Brattholmen for å forhøre seg. Men verken der eller hos noen folk på og ved Bjorøy ble han særlig klokere. Etter mye om og men nærmet han seg til slutt skipet i Bjorøyhamn og ble bedt om å komme om bord.

Rett nok var det ingen «gentleman» som steg over rekken, men han var høflig nok til å beklage at han ikke kunne hollandsk. Derfor spurte han pent om det var noen om bord som

snakket godt engelsk. Svaret han fikk, sendte nok frysninger nedover ryggen på ham: - Alle!

Dermed var 24 nordmenn i fangenskap på «HMS Tartar».

DEN AMERIKANSKE TOLKEN

Den hollandske generalkonsulens amerikanske papirmester, som selvfølgelig talte flytende det samme språket som mannskapet på «HMS Tartar», fikk åpenbart en annen status enn de loslitte og vadmelskledde losene og fiskerne som var plukket opp. Engelskmennene visste å holde på standskillet. Den godeste Johan Smith ble derfor benyttet som tolk mellom engelskmenn og nordmenn.

Og da Bettesworth i løpet av natten kom om bord igjen med blødende krigsfanger, ble Smith enda viktigere med sin åpenbare tospråklighet. Men hvor han hadde lært seg norsk, er fortsatt en gåte. Like fullt fungerte han som norsk/engelsk tolk i flere timer.

«SLAGET» VED ALVØEN

Like etter at Bettesworth var tilbake på «HMS Tartar», det er antatt kl. 4 om natten, ble det besluttet å forhale nordover mot Bergen. Ole Stolmevågen var for lengst kalt på dekk - og etter hvert lettet fregatten anker og satte seil. Men vinden var svært laber, så de måtte ha hjelp av robåtene sine til buksering gjennom Vatlestraumen. Den var trolig enten på veg til å roe seg på utgående, eller bare i sin begynnelse. Tidspunktet for når dette skjedde er det nemlig uråd å få skikkelig klarhet i; noen sier det kommende slaget sto mellom fire og fem om morgenen, andre at det sto så seint som mellom åtte og ni.

Uansett klarte «HMS Tartar» å komme seg gjennom selve Vatlestraumen og et stykke oppover mot Brattholmen før Bielke sin roflotilje fikk øye på det fra «Stangen» (i dag et skjær som Sotrabro -pilarene hviler på).

Både tåken og det nærmest vindstille været gjorde ferden til «HMS Tartar» både vanskelig og slitsom. Fra de lettet anker i Bjorøyhamn og til de støtte på roflotiljen, hadde de bare beveget seg 1,7 nautiske mil (3,3 km). Strøm - enten den gikk inn eller ut - gjorde det nok også vanskelig for dem å manøvrere under «slaget», særlig etter at en av de slepende robåtene ble skutt tvers over, ifølge Bielke.

Det må ha vært like utenfor Alvøen roflotiljen la an mot «HMS Tartar». Løytnant Bielke hadde åpenbart langt større manøvreringsevne på sine rojoller enn Bettesworth hadde med sin uhamslige fregatt, i hvert fall så lenge det var vindstille.

Dermed må det ha vært en underlig opplevelse for kaptein Bettesworth; som musenes kamp mot en elefant. Og her innaskjærs i den trange Vatlestraumen ble «HMS Tartar» mer som en elefant i et bur - og plutselig i kamp med ytterst farlige mus. For en av de første som falt da det smalt fra den

norske roflotilje, var kaptein Bettesworth selv. Han skulle til å fyre av et gevær, sies det, da det plutselig var slutt. Skal vi tro kildene, falt han ved det første eller tredje skuddet fra norsk side - stående bare noen skritt fra papirmester Johan Smith. I tillegg fikk «elefanten» flere grunnskudd med påfølgende lekkasjer og store skader for øvrig både på seil, master og skrog.

NORSKE OG ENGELSKE LIK

I følge kildene varte «slaget» i om lag en time, Bielke sa 57 minutter, engelskmennene en og en halv time.

Også antall engelske falne er usikkert. Noen sier 12, inkludert kaptein Bettesworth og hans midshipman Fitzburgh; andre sier bare de to. På norsk side er det derimot klart at tre matroser ble drept momentant på en av kanonjollene, mens en fjerde døde ved ankomst til Bergen. I tillegg døde en norsk soldat på sykehuset inne i byen 30. mai som følge av skader han hadde pådratt seg under slaget - nesten rett utenfor barndomsheimen sin i Drotningsvik.

Den som var mest fornøyd med slaget, var uten tvil løytnant Bielke. Mens 2. løytnant Herbert Caiger måtte overta den vanskelige kommandoen på «HMS Tartar», kunne Bielke like etter berette om et «nesten-bytte». Hadde det ikke vært for at en sørvestlig vind blåste opp og gav engelskmannen vind i seilene slik at han kunne rømme nordover Hjeltefjorden, ville fregatten vært på norske hender, skrev han.

For da «HMS Tartar» begynte å få denne vinden i seilene, rodde Bielke og hans folk nordover mot Hjelteskjæret. Der la de seg til for å gi engelskmannen nok en treffer. Men det ble for løst. «HMS Tartar» satte dermed kursen mot nord; de ga opp forsøket på å ta seg inn på Bergen havn.

BRØD OG BRENNEVIN

Nok en gang må vi hoppe litt tilbake i dette «dramet», for å få med oss det som skjedde nord i Hjeltefjorden mens «slaget» pågikk ved Alvøen.

Vi forlot 1. løytnant Sykes og hans sjalupp, med Mikkel Marikoven om bord og hans robåt på slep, ved Rotøyne, mens kanonene drønnet sør i fjorden. De nordisk-talende om bord i sjaluppen, blant annet en som måtte innrømme at han var fra Bergen, fant nok fort ut at Mikkel Marikoven ikke var dugelig til særlig annet enn å fiske pale og å prate for seg. Og da kamphandlingene ebbet ut, satte sjaluppen kurs sørover for å komme «HMS Tartar» i møte. Halvveis ned mot Hjelteskjæret ble de vár en fering på vei ut gjennom Ettersund like sør for Nordre Brattholmen. Det var fire karer fra Geitanger om bord i feringen. De var egentlig på veg hjem fra en kystvernøvelse på Foldnes dagen før. Trolig hadde de hørt kanontorden, var blitt nysgjerrige på sin ferd og dratt ut til Hjeltefjorden for å se hva som var på ferde.

Og nettopp i det de gled ut sundet ved odden nord for Angelvik, støtte de på

den engelske sjalupp med Mikkel Marikoven om bord. Feringen ble praiet av engelskmennene, som med spente pistoler truet seg til å få satt en mann om bord, før de tok båten på slep. De vettskremte fiskerbøndene våget ikke å mukke. Men Mikkel Marikoven sa de hadde intet å frykte fra engelskmennene. Han hadde allerede fått et knippe med brød av dem, som han viste fram.

Resultatet ble at Geitanger-karene måtte følge med engelskmennene sørover til Saltskoodden (pynten nord på Hjelteryggen). Der fikk sjaluppen øye på «HMS Tartar» og slapp både Geitanger-karene og Mikkel fri. Men like etter inviterte de dem om bord i den engelske fregatt - og lovet dem både brød og brennevin.

VALGETS KVAL

De fire i båten fra Geitanger var Jens Andersen, Joas eller Johannes Hansen, Hans Olsen og Hans Pedersen. De to siste hadde enten til «salt i grauten», eller så hadde de skjønt alvoret i øvrighetens formaninger. For de avskydde tanken på å gå om bord i en åpenbart fientlig båt for å få «mat og brennevin». De to andre, derimot, hadde ikke mel til graut engang. De var så sultne og tørste at de satte behovet for mat og drikke foran tanken på straff; til retten oppgav de at de ikke hadde spist på 36 timer. Dessuten ventet både sultne koner og barn hjemme. Derfor hadde de vanskelig for å forstå hvorfor det skulle være verre å ta imot brød fra et »fientlig skip »enn fra bøndene de måtte betle hos til daglig.

Så saken var klar; de to som vegret seg, ble rodd til lands sammen med Mikkel Marikoven. Deretter dro Joas og Jens tilbake mot den utseilende fregatt - mammon hadde fristet dem; mammon hadde brød og brennevin - noe som knapt fantes i deres daglige nærhet. Og på «HMS Tartar» ble de hilst velkommen om bord.

SKAL HENGES UNDER RÅNOKKEN!

Men hva ventet dem på fregattens dekk? Jo, alt annet enn brød og brennevin! Der sto det nemlig en rekke folk som ikke kjente vegen til åpent hav. Derfor var vegen ut, det første de ble spurt om. Både Joas og Jens benektet først at de kjente farvannet ut. Men etter at Ole Stolmevågen instendig hadde spurt dem om de kunne lose «HMS Tartar» ut i åpen sjø, innrømmet Joas Hansen at han var kjent to mil nordover. Trusselen fra engelskmennene var nemlig at dersom det var noen om bord som kjente vegen ut, men ikke ville lose dem, skulle de henges under rånokken!

Dermed hadde ikke Joas noe valg - om han ville leve. Den loslitte fiskerstrilen Joas Hansen, barnefødt på Rong i Øygarden, men nå gift for andre gang på Geitanger, ble redningen for den engelske fregatt. (Det innrømmet også skipssjefene i ettertid. Men hadde den norske undersøkelseskommisjonen den

gangen lest hva de også skrev om den hjelp de fikk av Mikkel Marikoven for å finne Bergen havn, hadde han måttet slå følge med de andre til slaveriet.)

Skal vi tro papirmester Smith fra Alvøen var det nå den skrubbsultne og vadmelskledde Joas Hansen steg opp på en av skipets kanoner og pekte mot nord: Dit!

Det må ha vært litt av et syn - og trolig hans største øyeblikk i livet: han alene betrodd kommandoen på et engelsk krigsskip med ansvar for å lose det ut av «fientlig farvann»!

ALVØEN-FOLKET OG KRIGSFANGENE

Det var ingen tvil om at Joas Hansen kjente Hjeltefjorden. Skjønt den er ikke så veldig mye å kjenne; skjærene står ikke akkurat i kø på det bredeste.

Da fregatten var kommet nord om Vindenes, følte Johan Smith at han hadde tolket lenge nok og ville i land. Etter mye om og men fikk han forlate skipet sammen med Alvøen-folket. Med seg fikk de også de fire sårede fra vaktbåten som ble tatt til fange inne på Byfjorden - og et brev til kommandanten på Bergenhus. I brevet sto det at han måtte behandle de fire som frigitte krigsfanger. For den eneste grunnen til at de ble frigitt, var muligheten deres til raskere medisinsk behandling. Med andre ord hadde engelskmennene større respekt for tilfangetatte militære motstandere enn for folk flest. «Fanden sørget også da for sine»!

ULVSUNDET NESTE

Etter at Alvøen-folket og krigsfangene var frigitt, gikk ferden videre mot Jona, den eneste holmen midt i leia i Hjeltefjorden. Og det var ikke uten grunn at Joas Hansen valgte å ta vest nettopp der - gjennom Ulvsundet. For akkurat dét sundet kjente han som sin egen bukselomme. Det går jo tvers gjennom Øygarden rett nordom Rong, der han vokste opp. Her hadde han nok sett både små og store skip passere; her hadde han fisket pale og torsk i barndommen, så vi får tro han visste hva som gikk og ikke gikk.

Like fullt ble det et slit å komme gjennom. Trangt er det, og enkelte steder måtte båtshakene fram for å holde fra land under bukseringen. Skal vi tro ekspertene på flo og fjære, fikk de utgående strøm i hvert fall i den vestre delen. Og det hjalp nok på.

Det er uklart om Stolmen-folket og Jens Andersen ble sendt fra borde under passeringen av Ulvsundet eller etterpå. Men en ting er klart; den gråkledde kvasilos Joas Hansen fikk først forlate fregatten etter at den var kommet «vestenom alle skjær». Det virker ikke som om Joas Hansen fikk belønning for innsatsen, det fikk derimot losene fra Stolmen. Ole Stolmevågen måtte innrømme at han mottok 11 1/2 mark i betaling fra skipssjefen, som ble delt mellom losene.

I en forklaring står det noe om at Joas og Jens ble tilbudt noe brød da de gikk fra borde. Men det ville de ikke ha med

Ulvesundet i Øygarden. Tartar unnslapp gjennom sundet. Foto : Bjørn Davidsen.

seg hjem i det fuktige været; de harde engelske «beskøyter» ville nemlig være oppløst av regnet før de nådde Geitanger.

BEGRAVELSER

18. mai 1808 var det en høytidelig gravferd på Korskirkegården av de til da fire døde matrosene på kanonjollen:

Båtsmann **Jens Hansen**, f. i København (30-40 år gammel).

Matros **Torbjørn Knudsen**, døpt 24.9. 1778 i Luster. Foreldre: Knut Torbjørnsen Dale og Kirsti Jensdotter.

Guttorm Wincentsen Haugland, født ca. 1782 i Austevoll. Foreldre: Wincent Arnesen og Birthe Guttormsdotter.

Johan Larsen Beum, døpt 24.09. 1781 i Hafslo. Foreldre: Lars Johannessen Krabbehaugen og Ingeborg Paulsdotter.

Bergenske Adressecontoires Efterretninger hadde 21. mai dette referatet:

«De i Attaquen den 16de Mai, mellem 5 af vore Kanonjoller og den engelske Fregat Tartar, faldne 4 Matroser, bleve den 18de d:M: jordede på Korskirkegaarden, under Folkets almindelige Deeltagelse og Entusiasme. Ligene blev baarne af Kanonjollernes Mandskab fra Fæstningen, hvor vor brave Commandant Generallieutnant von Hesselberg, havde foranstaltet dem hensatte i sine egne Værelser, og hvorfra et frivilligt flott Følge af alle Stænder ledsagede dem til Graven. Efter Gravfæstelsen holdt Sognepræsten til benævnte Kirke, Her: Hiorth Stuvitz, følgende til Dagens

Anliggende passende og rørende Tale:

Saa gjemme vi Kampens trætte Sønner til en stor Sejersdag; saa fæste vi til Gravens Fred Krigens første blodige Offere i vor Kreds, imedens Taknemlighed fæster deres Minde til alle Hjerter, som har Kongen og Fædrelandet kjær.

I Hædersmand, som anførte dem saa kjækt i djærve Kamp! I brave Landsmænd, som stred saa mandig ved deres Side! offrer på deres Grav i Dag den Tak, I skylde Gud, som holdt sin Haand over Eder!

I sørgende Venner, som kjøbte med Smerte den Hæder, Eders Mænd og Sønner vandt, aftørrer Eders Taarer! skuer Deres skjønne Lod, som ved Nærværelsen i dag, af vor højeste Øvrighed og saamange Hædersmænd, giver Graven her det stolteste og herligste Mindesmærke!

Ja, Mænd og Brødre! her ved Fredens Tempel og Heltenes Grav, lader os væbne os til ny Kamp og Sejer! her bede Gud om Kraftens og Enighedens Aand! her anbefale vore Sjele i hans Haand! her hvor Disse slumrer, vække Følelsen paa ny i vort Bryst, **at vi Alle – ja, Alle, som De, blive Kongen og Fædrelandet troe.**

Da Talen var endt, istemte alle:

Held for Kongen og Fædrelandet, derefter sluttedes med nedenforstaaende skjønne Sang, af Digteren Sagen, der blev afsungen af den hele Forsamling med sand Varme.

Mel: *Være Fred med Eder Alle.*

Medens vore Brødre strede
Trindtom Dannerkongens Rede,
Have vores Bergen Roe;
Men vi var saa lidet froe;
Ak! thi vore Brødre strede
Eene for vor Konnings Rede.

Nu først Brittens Torden rakte
Vore Fjeld – den ej os vakte
Vaagne vore Helte slod,
Stred, til Britten os forlod.
Brødre! I har viist med Hæder,
Hvad vi ventede af Eder.

Kjært skal Eders Minde leve,
I, som dyre Offre bleve
I den første Hædersdyst,
Vi har seet på Fædrekyst.
Kjækt I slog, og faldt med Ære;
Signet Eders Minde være!

Fred om Graven, hvor I sover!
Dagens haarde Strid er over;
Vaaren ruller Dækket hen
Over sorten Muld igjen.
Eders Hvilested at zire
Hulde Blomster skal fremspire!

End er vores Strid ej over;
Men ved Eders Grav vi lover,
Kiækt at stande som I stod,
Indtil sidste Draabe Blod
Brødre! I som faldt med Ære,
O! Guds Fred med Eder være!»

30. mai 1808 døde **Lars Andersen Drotningsvik**, døpt 26.09. 1790 i Strusshamn, på Bergen sykehus av skadene han fikk under «slaget». Foreldre: Anders Christiansen og Elen

Bautasteinen ved Korskirken er omkranset av fem kanonkuler, en for hver av de norske falne. Foto: Bente Nedrebø.

Thomasdotter. Han er bokført død i Domkirkens sokn og ble begravet på Domkirkegården 2. juni under æresbevisning. Følgende referat fra begravelsen på Domkirkegården 2. juni 1808 av «en Yngling af Kystværnets 3dje Division, Lars Andersen Drotningevig», ble trykket og solgt til inntekt for de etterlatte:

«Sognepræsten til Domkirken, Hr. K.G. Fleischer, holdt følgende Tale paa Hans Grav:

Skjønt, ja skjønt er det at døe for Fædrelandet. Hæderligt at falde i Kamp mod overmodig Fiende, for Konge, for Venner, for Arnested. Hvo indsaae dette bedre end Jesu Læres troe Bekjendere? Ja denne Lære danner sande Helte. Det blev vor unge, men kjække Broders Lod, hvis jordiske Rest efter hædelig Kamp vi nedsætte til Hvile ved denne Fredens Tempel. I Ungdommens bedste Aar gik du, kaldet af hædelige Foresatte, men villig og modig mod uforskyldt Fiende i Kamp, fandt Døden, men døde glad, at du døde for den retfærdige Sag. Thi hædre vi alle i dag dit Støv ved at sige dig Tak, du vovede dit Liv at værne for os. Det er den skjønne Blomst, vi plante ved din Urne.

Engelland! Skue med Rædsel og Rødme din Udaad. Dig have vi ikke fornærmet; men dennes og flere dræbte Brødres Blod vil raabe til Himlen mot dig. - Værer frimodige! Trøster eder I den Hensovedes Fader, Moder, Venner! Eders Elskte døde vel ikke på Kamppladsen; dog formedelst Kamp paa Ærens, men ak! og paa Smertens Seng og gik igjennem Døden til Livet.

Og I ædle Krigere! I Norges kjække Sønner! Lover ved dennes Gravhøj, om I fordres til ny Kamp, mandigen og troligen at staae hinanden bi, seire eller døe for Konge og for den retfærdige Sag. - Nu Fred med dit Støv forklarede Broder!»

Også ved dette høvet hadde Lyder Sagen diktet en sang som ble sunget ved graven.

Los Svend Hansen Haaø. Oljemaleri på lerret, malt av Henrik Ibsen 1849, Ibsenhuset og Grimstad Bymuseum.

Bak Korskirken ble det omsider (trolig i 1908) reist en bauta «av deres kamerater» (den var ikke kommet opp i 1887, men hadde stått noen år i 1910), hvor samtlige fem navn er hogget inn.

RETTSLIG ETTERSPILL

Allerede 19. mai gikk det et brev fra Brattholmen til Bergen. I dette anga de to Geitanger-karene Hans Olsen og Hans Pedersen både Jens og Joas for å ha gått om bord i «HMS Tartar» - og framhevet at de selv hadde advart dem mot å gjøre det.

Og ganske snart gikk det rykter både i Bergen og på strilelandet om at loser og fiskere hadde gitt fienden «en hjelpende hånd». Det hele resulterte i avhør både for Nordhordland og Sunnhordland jurisdiksjon. I avhørene ble saken avdekket omtrent slik vi har fortalt den her.

Etter avhørene i de lokale ekstrarettene, ble det 2. september 1808 befalt nedsatt en kommisjon for å undersøke og påkjende en del personers forhold, som hadde deltatt i å inn- og utlose den engelske fregatt Tartar.

Kommisjonen fikk følgende medlemmer: Kommandørkaptein von Friess, major Otto Synnestvedt, sorenskriver J. Hansen og kst. sorenskriver Georg Jacob Bull. I tillegg ble procurator Kahrs oppnevnt som aktor og procurator Balchen, procurator Rogge og rådmann Friele oppnevnt som forsvarere for de tiltalte. Kommisjonsskriver var Sebastian Schjeldrup.

Kommisjonen startet sitt arbeide 16. november 1808 og avsa dom 31. januar 1809.

Kommisjonen innstevnet en rekke personer og tiltalte: Johannes Hansen Geitanger, Jens Andersen Geitanger, los Ole Johannessen Stolmevågen, los Mons Larsen Nedrevåge, los Jacob Jacobsen Nedrevåge (men han døde før kommisjonssaken), Christopher Pedersen Øvrevåge, Rasmus Andersen Øvrevåge, Hans Bårdsen Nedrevåge, Svend Pedersen Nedrevåge, Johannes Johannessen Støle (Søre Årland),

Johannes Andersen Nedrevåge, Ole Hansen Nedrevåge, Lars Nielsen Øvrevåge, Lars Olsen Stolmevågen og signalstasjonsbestyrer Christopher Huun.

I tillegg måtte en rekke personer fra Stolmen, Geitanger og andre steder møte som vitner.

Kommisjonens oppgave var å belyse hva som hadde skjedd rundt inn- og utlosingen av den engelske fregatten «HMS Tartar» 15. og 16. mai 1808.

Kommisjonen var spesielt opptatt av bakgrunnen for at losene gikk om bord i skipet og deres holninger til og betenkeligheter med å gjøre dette. I tillegg så kommisjonen ekstra strengt på holdningene og gjøremålene til de to palefiskerne i Hjeltefjorden som gikk om bord og bisto med utlosingen av «HMS Tartar» etter «slaget» ved Alvøen.

THI KIENDES FOR RET

Kommisjonens dom var meget streng, og i henhold til de paragrafer i loven som den fant å måtte anvende. Men den overlot likevel de dømte til «kongens nåde». Og det kunne de ha behov for, særlig Joas Hansen som fikk dødsdom, Jens Andersen som fikk livsvarig festningsarbeid, Ole Stolmevågen som fikk to år på festningen og Mons Larsen som fikk ett år på festningen.

Til tross for at aktor i Overkriminalretten ville dømme alle fire til døden, ble straffene der betydelig redusert, unntatt for den allerede dødsdømte Joas Hansen. Men også han fikk åpenbart Kongens nåde etter hvert, slik at alle de fire straffedømte slapp ut fra festningen før livet tok slutt. Men tiden i slaveriet på Bergenhus må ha tæret på kreftene. De fleste døde på heimplassene sine forholdsvis kort tid etter at de igjen var frie menn, men ifølge kommandørkaptein Friess «*ikke lenger verdige kalles nordmenn*».

Her er en oversikt over alle de dømte og de straffene de fikk:

Disse fire fikk festningsarbeid:

Husmann og fisker **Johannes (Joas) Hansen Geitanger**, f. 1770 på Rong (for utlosing av «HMS Tartar»).

Kommisjonsdom: Dødsstraff og tap av boslodd samt å dekke arrestunderhold og del av saksomkostninger. Overkriminalrettens dom: Dødsstraff. Benådet til: Straffearbeid på livstid. Satt trolig arrestert fra 16. november 1808 til innsettelse på Bergenhus festning 20.10. 1809. Slapp ut før sin død i 1814.

Døde på Geitanger 6.10., begravet fra Fjell kirke 12.10. 1814.

Gårdbruker og fiskerbonde **Jens Andersen Geitanger**, f. 1758 i Arefjord (for hjelp ved utlosing av «HMS Tartar»).

Kommisjonsdom: Livsvarig festningsarbeid samt å dekke arrestunderhold og del av saksomkostninger. Over-

kriminalrettens dom: 6 måneders festningsarbeid. Satt trolig arrestert fra 16. november 1808 til innsettelse på Bergenhus festning 17.12. 1809. Slapp ut 19.6. 1810.

Døde på Geitanger 10.12. 1810 og ble begravet fra Fjell kirke.

Los **Ole Johannessen Stolmevågen**, f. 1753 på Øvre Våge (for innlosing av «HMS Tartar»).

Kommisjonsdom: To års festningsarbeid og tap av losløyvet samt å dekke arrestunderhold og del av saksomkostninger. Overkriminalrettens dom: Ett års straffearbeid. Satt arrestert fra 30.6. 1808 til innsettelse på Bergenhus festning 3.1. 1810. Slapp trolig ut januar 1811.

Døde i Stolmevågen 8.3., begravet fra Møkster anneks 15.3. 1817.

Los **Mons Larsen Nedrevåge**, f. 1746 på Nedre Våge (for innlosing av «HMS Tartar»).

Kommisjonsdom: Ett års festningsarbeid og tap av losløyvet samt å dekke arrestunderhold og del av saksomkostninger. Overkriminalrettens dom: 6 måneders festningsarbeid. Satt arrestert fra 30.6. 1808 til innsettelse på Bergenhus ferstning 9.1. 1810. Slapp ut 10.7. 1810.

Døde på Nedrevåge 1.10. 1812 og ble begravet fra Møkster anneks.

Disse fikk annen straff:

Følgende loser ble dømt av Kommisjonen til å miste sitt losløyve og til å betale 20 riksdaler hver i bot til Møkster fattigkasse samt del av saksomkostninger:

Christopher Pedersen Øvrevåge, f. 1738, Rasmus Andersen Øvrevåge, f. 1782 og Hans Bårdsen Nedrevåge, f. 1760.

Følgende fiskere ble dømt av kommisjonen til å bøte 10 riksdaler hver til Møksters fattigkasse samt del av saksomkostninger:

Svend Pedersen Nedrevåge, f. 1758, Johannes Johannessen Støle (Søre Årland), f. 1784, Johannes Andersen Nedrevåge, f. 1787, Ole Hansen Nedrevåge, f. 1789, Lars Nielsen Øvrevåge, f. 1779 og Lars Olsen Stolmevågen, f. 1788.

Bestyrer Christopher Huun (f. i Bergen 1772) på signalstasjonen Øvrevåge ble dømt til 50 riksdaler i bot samt del av saksomkostninger. Han var forflyttet til stasjonen på Øpsen i Herdlafjorden da dommen omsider ble forkynt.

Henrik Georg Meyer Thomsen skulle nok også vært tiltalt. Men da Kommisjonen ville ha ham til avhør om høsten, var fuglen fløyet. Mønstringsfører Wiebye kunne i en attest overfor kommisjonen bekrefte at Thomsen 22.8.08 hadde tatt hyre på og var avreist med et kaperfartøy, «hjemmehørende i Trondheim», og «ej endnu tilbagekommet, hvilket be-

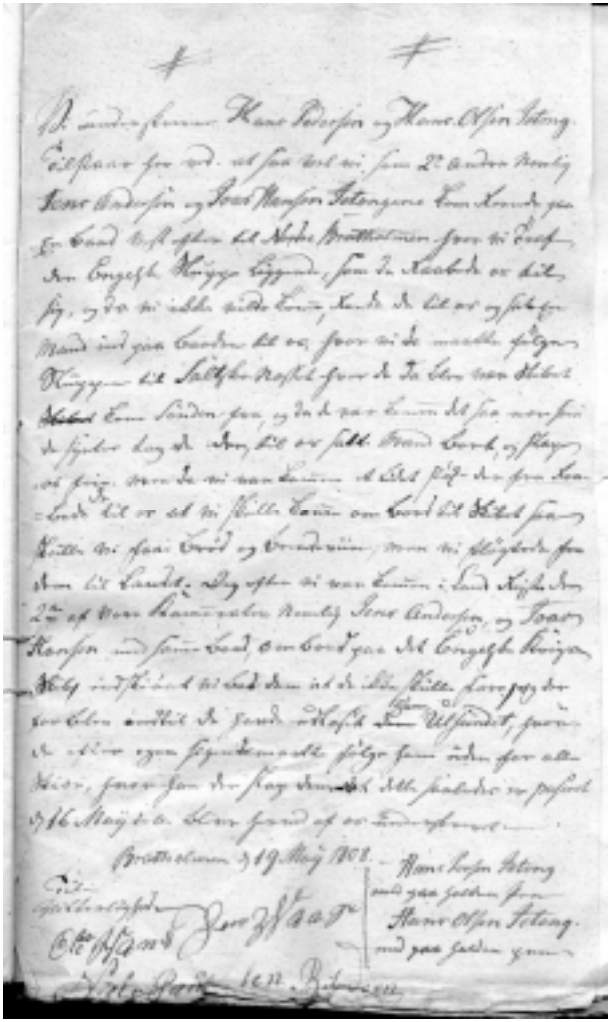

Anmeldelsen. Brevet fra Hans Pedersen og Hans Olsen Geitanger datert 19. mai 1808, der de anklagde Jens Andersen og Joas Hansen for å ha gitt hjelp til fienden. (fra kommisjonsakten, SAB.)

og Signalbestyrer Henrich Georg Meyer Thomsen efter Attester No 50 er bortreyst og desaarsag er ej hans Forhold, som i det høyeste maaskee kunde belægges med Navn av ubesindigt, under Commissions Sagen egentlig paatalt, hvilket det ogsaa synes at være uden for Commisorium at paakjende.»

Den bokstavelig talt blåøyde gutten fra Bergen ante nok hva som var i gjære, og søkte lykken som kaper. Men vi har funnet at lykken i dette tilfellet ikke sto den kjekke bi; han ble sittende fem år i engelsk «prison».

kræfter den Vished, at denne Kaper er opbragt af de Engelske, ...». Dermed kunne han ikke framstilles for Kommisjonen.

I kommisjonsdommen ble likevel følgende anmerket om hans handling som signalstasjonsbestyrer: «ligesom

MILITÆRE FØLGER

Etter «slaget» i Alvøen økte iveren i enkelte kretser i Bergen etter å gi penger til nye kanonbåter, selv om ikke alle var like ivrige. Og det ble bygget

en rekke slike båter i Bergen de nærmeste årene.

Det er blitt hevdet at «slaget» satte roflotiljene i en slik respekt hos fienden at det hadde en preventiv vikrning. Akkurat dét kan det nok stilles spørsmålstegn ved. For norskekysten opplevde flere ganger etterpå at engelskmennene gikk langt inn mellom holmer og skjær for å uskadeliggjøre både hollandske og dansk-norske skip.

De første episodene skjedde så tidlig som 21. juni og 7. juli 1808 i Kristiansund. Der prøvde fregatten «HMS Signate» først alene, siden sammen med nettopp «HMS Tartar», å ta ut noen hollandske skip. Men festningsverkene klarte å skremme dem vekk.

Den groveste episoden, derimot, skjedde i og ved Lyngør 6. juli 1812. Da styrte skotten James Stewart det britiske linjeskipet «HMS Dictator» helt inn på Lyngør havn og skjøt den dansk-norsk fregatten «Najaden» i brann, slik at 133 av skipets besetning på 315 ble drept og 102 såret.

Like fullt er den bergenske roflotiljes kjeppjaging av «HMS Tartar» ved Alvøen 16. mai 1808 blitt stående som et eksempel på hva et godt og effektivt skjærgårdsforsvar kan utrette mot en tilsynelatende stor overmakt.

Kilder:

Barstad, H.J.: Bergens forsvar i 1801 og 1807-1814, Bergen, 1887
Bergenske Adreseecontoirs Efterretninger, 44de Aargang, 1808
Beutlich, F.: Norges sjøvæbning 1750-1809, H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo 1935
Beutlich, F.: Krigshendinger på den norske kyst i året 1808, artikkel i Norsk Tidsskrift for Sjøvæsen, 1937
Digitalarkivet og Statsarkivet i Bergen: Protokoller, dokumenter, tingbøker og kirkebøker i original, digitalisert eller avskrevet form
Flood, Constantius: I Krigsaarene, Kristiania, 1881
Mykland, Knut: Norges historie, bind 9: Kampen om Norge 1784-1814 , J.W. Cappelens Forlag AS, Oslo, 1978/1992
Terjesen, Bjørn: Bataljen ved Alvøen 16. mai 1808 mellom den britiske fregatten Tartar og kanonbåtene fra Bergen, Bergen, 2008
Tønnessen, Joh. N.: Kaperfart og skipsfart 1807-1814, J.W. Cappelens Forlag AS, Oslo, 1955
Øverland, O.A.: Illustrert Norges Historie, 5. bind, Kristiania, 1891-1895

Yngve Nedrebø:

«Baad som skal gaa under søen», eit 200-årsubileum

22. juni 1808 sende Mikkel Hallsteinson Lofthus eit skriv til stiftamtmann Bull i Bergen der han la ved teikning og forklaring om oppfinninga si av eit undervassfartøy som skulle kunne brukast til å angripe og senke fiendtlege skip.

Danmark-Noreg var i krig, og den norske kysten var sett under blokade. Britane hadde gått til åtak på den dansknorske flåten i København i august 1807, og etter fredsslutninga der hadde britane teke med seg storparten av den

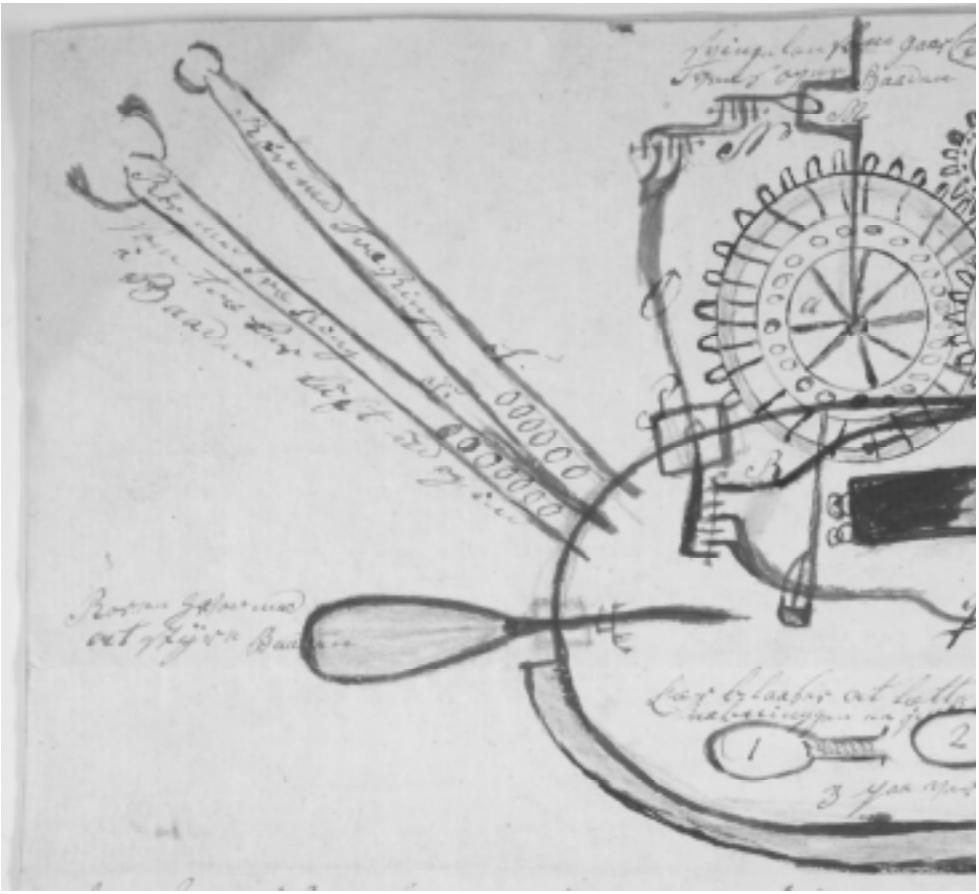

dansk-norske flåten som krigsbytte. Dermed låg norskekysten forsvarslaus, og med brotne kommunikasjonsliner til Danmark, måtte ein i Norge greie seg sjølv. Det vart sett i gong bygging av fleire mindre krigsskip. Og det vart bruk for dei. 16. mai 1808 hadde fem bergenske kanonjollar vore i slag med den britiske fregatten Tartar ved Alvøen utanfor Bergen. Sjølv om nordmennene hadde komme etter måten bra frå slaget ved Alvøen, var fiendens overmakt og den trusselen dei representerte stor.

Då sette Mikkel Hallsteinson seg ned for å forsøke å skaffe Noreg eit nytt forsvarsvåpen som effektivt kunne utfordre fienden. Han ville konstruere ein "Baad som skal gaa under Søen" som skulle drivast framover ved hjelp av tre par årer, mekanisk styrde. Ubåten skulle kunne styrast med eit ror, og den skulle kunne bevege seg opp og ned i sjøen ved å flytte tyngdepunktet inne i

båten. Ubåten var utstyrd med haker til å hogge seg fast under framande skip, og den var utstyrt både med bor og innretningar for å plassere ut bomber eller miner.

Mikkel må ha meint at det hasta då han sende inn skrivet sitt i juni, for han heldt fram med tenkinga, og laga i løpet av sommaren 1808 ein modell. Den sende han inn til Stiftamtmannen 26. august 1808, saman med ei forklaring til modellen. Han sa seg i stand til å bygge ubåten for 1000 riksdalar.

Stiftamtmannen viste modellen og teikningane til general von Hesselberg, og han hadde då kalla saman militære ekspertar som alle hadde funne ideen «sindrig», men dei hadde vore i tvil om korleis manøvreringa av båten ville fungere, og dei fann ikkje å kunne sette av dei 1000 dalarane som måtte til for å få bygd båten i full størrelse.

Mikkel sjølv har ikkje vore nøgd med at ikkje meir skjedde, og han har teke kontakt med andre, og gjennom dei fått «Det Kongelige Selskab for Norges Vel» interessert. Dei tok i desember 1812 kontakt med Stiftamtmann Bull og ville ha teikningar og modell sende til Kristiania.

På same tid må det og ha vore kontakt med København, for kong Frederik VI tildelte Mikkel Dannebrogssorden 29. januar 1813. Vi veit ikkje kven som innstilte Mikkel til kongeleg orden, men det er fristande å tenke at det kan ha vore sokneprest Hertzberg i Ullensvang.

Det vart ikkje noko av båtplanane til Mikkel Hallsteinson, og det var ikkje før 28. november 1909 den første norske undervassbåten «Kobben» (A-1), vart teken i bruk.

Mikkel Hallsteinson var slett ikkje den første oppfinnaren som sysla med ubåtar. Leonardo da Vinci hadde teikna ein ubåt i 1515, og hollendaren Cornelis Jacobszoon Drebbel var den første som gjorde planane om til ein farkost. Det var i 1620. Men Mikkel sin ubåt var meir moderne i utforminga, og dei som har erfaring frå ubåtar fortel at dei prinsippa han la til grunn liknar svært på mange av dei som framleis vert nytta.

Det kan difor så avgjort vere på sin plass å markere at det no er 200 år sidan Mikkel sette seg ned for å tenke ut korleis ein med enkle middel kunne styrke det norske forsvaret.

Mikkel Hallsteinson Lofthus (1782-1850) var son av plassmann og smed Hallstein Ommundson, og kom frå Kjepso i Ullensvang. Mikkel kom tidleg i smedlære hos faren, og vart ein meir enn dugande smed Han gifta seg med ei plassmannsenkje på Lofthus i 1804, og busette seg der og livnærte seg som smed og mekanikar. Han vart rekna som eit «mekanisk geni», og bygde vassverk og konstruerte mange ulike maskiner. Sokneprest Hertzberg kalla han "et lykkelig mekanisk hoved", men så mykje mynt fekk han ikkje slått på geniet sitt, og han søkte i 1849 Stortinget om pensjonen han som dannebrogsmann skulle ha rett på. Det vart avslag, og han døydde fattig på Ystanes 1. september 1850, 68 år gammal.

Yngve Nedrebø:

Lebensborn, tyskerbarn og barnedødelighet

I august 2007 ble 759 mapper fra arkivene etter Abteilung Lebensborn avlevert fra Fylkesmannen i Hordaland til Statsarkivet i Bergen. Noen av mappene gjelder mer enn ett barn (tvillinger, flere barn født av samme mor). I alt er det opplysninger om 774 barn i materialet. Disse arkivsakene er relativt hyppig i bruk, spesielt fordi de kan gi opplysninger om biologiske foreldre til bortadopterte barn. Slike innsynssaker går gjennom Fylkesmannen.

Lebensborn («livskilde») var en betegnelse som ble tatt i bruk av tyske myndigheter i 1935, og brukt om tiltak Reichsfuhrer SS Heinrich Himmler satte i gang for å øke fødselstallene i Tyskland. I utgangspunktet var det snakk om en forening som skulle arbeide for å hjelpe ugifte mødre. Hjelpen skulle bestå i gratis klinikkopphold, tilbud om barnehjem, og økonomiske bidrag.

Da tyskerne etter hvert okkuperte en rekke land i Europa under andre verdenskrig ble det opprettet Lebensbornorganisasjoner i noen av disse. Organisasjonene skulle i hovedsak ta seg av uektefødte barn med tyske fedre. Med store tyske tap i krigsårene kom også elementet med å få erstattet «tapt tysk blod» inn som begrunnelse for Lebensborn.

Lebensborn i Norge ble opprettet i oktober 1940, og Lebensbornorganisasjonen fikk større betydning i Norge enn i mange av de andre okkuperte landene. Det antar man hadde å gjøre med at reichskommissar Terboven personlig var svært positiv. Norge var nok også av mange tyskere regnet som mer «arisk» enn mange av de andre okkuperte landene i Europa. Dermed kunne barn født av norske kvinner og tyske fedre bli oppfattet som spesielt godt egnet for Lebensborn.

Mens det i andre europeiske land bare var et Lebensbornhjem i hvert land, ble det i Norge opprettet en rekke egne Lebensbornhjem:

Geilo på Dr. Holms Hotell, opprettet i 1942, 60 mødreplasser / 20 barneplasser, nedlagt mars 1945
Godthåb i Bærum, opprettet i 1942, 165 barneplasser, utvidet til 250 plasser
Hurdalsverk i Hurdal, opprettet i 1942, 40 mødreplasser / 80 barneplasser
Høsbjør hotell i Ringsaker ved Hamar, 100 mødreplasser, opprettet i mars 1945
Klekken på Klækken hotell ved Hønefoss, plass for 60 barn og 35 mødre, opprettet i 1942
Bergen på Hop ved Bergen, opprettet i 1942, 20 mødreplasser / 6 barneplasser
Stalheim på Stalheim turisthotell, Vossestrand, opprettet i 1943, 100 barneplasser

Stadtheim Oslo i Oslo, opprettet i 1941, flyttet i 1942, for 20 mødre og 6 barn
Stadtheim Trondheim i Trondheim, opprettet i 1943, for 30 mødre og 10 barn
Heim Os på Moldegaard i Os ved Bergen, opprettet 1943, 80 barneplasser
Reistad i Lier, opprettet i 1942, 20 mødreplasser

Disse hjemmene var av flere typer. Hurdal Verk og Klekken var mødre- og fødehjem, Dr. Holms hotell og Høsbjør hotell var ventehjem. Stadtheimene og Bergen var byhjem, mens Godthåb, Stalheim og Moldegård var barnehjem, og Reistad var mødreskole. Alle disse institusjonene hadde tysk personale. De hadde til enhver tid plass til rundt 450 barn og 280 mødre. I tilegg til de rene Lebensbornhjemmene ble også norske barnehjem brukt til plassering av en del av Lebensbornbarna. I alt er det registrert vel 8300 barn i de norske Lebensbornregistrene. Det er antatt at det reelle tallet på «krigsbarn» i Norge har vært bortimot 12 000.

Sosialdepartementet oppnevnte i juli 1945 et Krigsbarnutvalg for å se på spørsmål som kom opp om barn av tysk far og norsk mor. Arkivene til «Reichskommissariat Abteilung Lebensborn» ble supplert med materiale fra fylkesmennenes arkiver. Det samlede materialet ble overført til Sosialdepartementet, men i 1951 ble det splittet opp og sendt ut til landets fylkesmenn med pålegg om å finne ut om det var grunnlag for å kreve bidrag fra de tyske barnefedrene i hver enkelt sak.

Bakgrunnen for at Lebensbornmappene ble sendt til fylkesmennene var at Vest-Tyskland fra 1. oktober 1950 hadde åpnet for utbetaling av bidrag til barn av tyskere og til fraskilte ektefeller bosatt i utlandet. De vesttyske myndighetene krevde at det skulle fremlegges dokumentasjon for bidragsplikten. Det kunne foreligge flere ulike sett av dokumenter: a) avgjørelse av tyske instanser (farens erkjennelse eller tysk dom), b) eventuelt norsk dom. Det første til at man måtte finne barnemødrene og spørre dem om de ønsket at det ble krevd inn bidrag, om det var grunnlag for å kreve bidrag, og i samme prosess måtte man også forsøke å finne ut hva som hadde skjedd med barna.

Tabell 1. Lebensbornmappene for Hordaland og Bergen

Fødselsår	Hordaland	Bergen	Sum
?			7
1941			86
1942	49	60	149
1943	73	106	179
1944	108	163	245
1945	79	140	108
I alt	309	469	774

DER REICHSKOMMISSAR
FÜR DIE BESETZTEN NORWEGISCHEN GEBIETE
Abteilung
ERNÄHRUNG — LANDWIRTSCHAFT
Sondergruppe:
Lebensborn-Mütterhilfe
Oslo, Klingenberggate 7
Telefon: 16950

LE-Nr. 573

FRAGEBOGEN IKV
(Vom Kindesvater auszufüllen)

Far og mor til barnet skulle fylle ut hver sin «Fragebog», der de skulle gi opplysninger om seg og sin slekt. Ofte er det også limt inn fotografier.

Det innsamlede materialet gir grunnlag for å lage noen enkle statistiske oversikter. Tabell 1 viser hvordan de 774 barna som ligger i materialet fra Hordaland og Bergen fordeler seg på fødselsår. Tallet på fødsler var høyest i 1944, med 245. For sju av barna er det ikke oppgitt fødselsår.

Hvor ble «tyskerbarna» av?

Gjennomgangen av materialet viser at 80 (10,3%) av barna var rapportert døde, i tillegg til at det viste seg umulig å finne opplysninger om 36 barn (4,7%). Vi kan anta at mange av disse enten var døde kort etter fødselen, eller var sendt til Tyskland under krigen. Tallet på døde barn i dette materialet ligger derfor rimeligvis mellom 10,3 og 15%. Dette viser en unormalt høy dødelighet. Bergen og Hordaland hadde i årene 1940-1945 en barnedødelighet (døde i første leveår) på i underkant av 3 %. Dersom vi splitter opp materialet med dødsfallene etter fødselsår ser vi 6% av «tyskerbarna» født i 1943 døde, økte til 10% for dem født i 1944, og til 14,7% for dem født i 1945!

Det kan synes svært vanskelig å skulle forklare den ekstremt høye dødeligheten blant barna i dette materialet med naturlige årsaker eller tilfeldigheter. Barn født utenfor ekteskap har i tidligere tid som regel hatt lavere fødselsvekt og høyere dødelighet enn andre barn, men ikke med så enorme utslag som vi ser i dette materialet.

Det er kjent at tyske leger i Tyskland i løpet av krigsårene skal ha tatt livet av om

lag 5000 barn som ble regnet som «mindreverdige». Også noen barn fra Lebensborn i Tyskland ble overført til institusjoner som avlivet barn. Også i Norge har det vært snakket om at enkelte av krigsbarna kunne være tatt av dage under eutanasi-programmet. Men det kan neppe forklare de høye prosentandelen vi finner, og slett ikke at det var i 1945 dødstallene var høyest. Vi har beretning om en episode på Kvinneklinikken i Bergen fra våren 1941. En jordmorassistent kom hjem til familien sin og fortalte at hun og de andre fødselshjelperne var gitt ordre om å forholde seg passive under en fødsel av et barn der moren var norsk og barnefaren tysk. Jordmorassistenten fortalte at barnet døde.

Vi har tall som er foruroligende, og om vi ikke kan peke ut og dokumentere forklaringene, kan vi i det minste peke på behovet for videre undersøkelser.

Hordalandsmaterialet viser 119 av krigsbarna (15,4%) i 1951 var rapportert bosatt i Tyskland. De fleste av disse bodde hos sine foreldre. 10 barn (1,3%) var i Sverige, 2 i Danmark, 2 i England, 2 i USA og 1 i Belgia.

318 (41,1%) av barna i dette materialet bodde hos sin mor, mens 59 (7,6%) bodde hos sin mormor. 251(32,4%) av barna var adopterte, 54 av disse var adoptert av stefar. 216 av mødrene var ugifte. 14 av barnemødrene var rapportert døde før 1951.

Av de barnemødrene som ble kontaktet med spørsmål om de ønsket reist krav om bidrag fra tysk barnefar takket det store flertallet nei, og bare 81 (i overkant av 10%) ønsket slikt krav reist. 38 av barnefedrene var oppgitt å være døde.

Kåre Olsen har skrevet om krigsbarna og deres mødre i boken «Krigens barn» (1998). Han har der utarbeidet statistikker som er sammenlignbare med dem vi henter ut fra Hordalandsmaterialet. Hans tall er fra Oslo og omfatter 637 barn. Av disse var 52 (8.2%) hos sine foreldre i Tyskland, mens 185 (29,0%) bodde sammen med sin mor i Norge, og 193 (30.3%) var hos adoptivforeldre.

Sosiologen Dag Ellingsen publiserte i 2004 en undersøkelse av levekårene til de norske Lebensbornbarna. Han fant at de klart skilte seg ut fra kontrollgruppen. Langt færre av Lebensbornbarna hadde tatt høyere utdannelse. De hadde markert lavere gjennomsnittsinntekt, og hadde 66% høyere dødelighet enn kontrollgruppen. Han fant at det var store forskjeller innad i den gruppen han undersøkte, og en stor del av gruppen hadde levekår ganske like sine jevnaldrende. Men for deler av gruppen var avviket fra kontrollgruppen ekstremt.

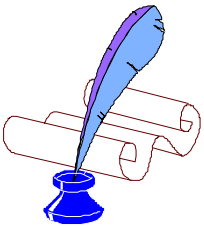

Signalstasjonen på Bjelkarøy. Bildet viser trolig en kapret britisk brigg. Fra masten blir det signalisert: "Vore Krigsskibe har taget et fiendtlig Skib". Bildet er ikke laget i forbindelse med slaget med Tartar. Eier: Bergens Sjøfartsmuseum

Under: Kanonjollen "Den gode Hensigt" jager Tartar. Tegningen er hentet fra en "Minnebog" laget av månedsløytnant Svend Brun (1779-1866), som selv førte denne kanonjollen. Han tok skipperborgerskap i Bergen i 1802 og var seinere tollbetjent i Larvik. Eier: Bergens Sjøfartsmuseum.

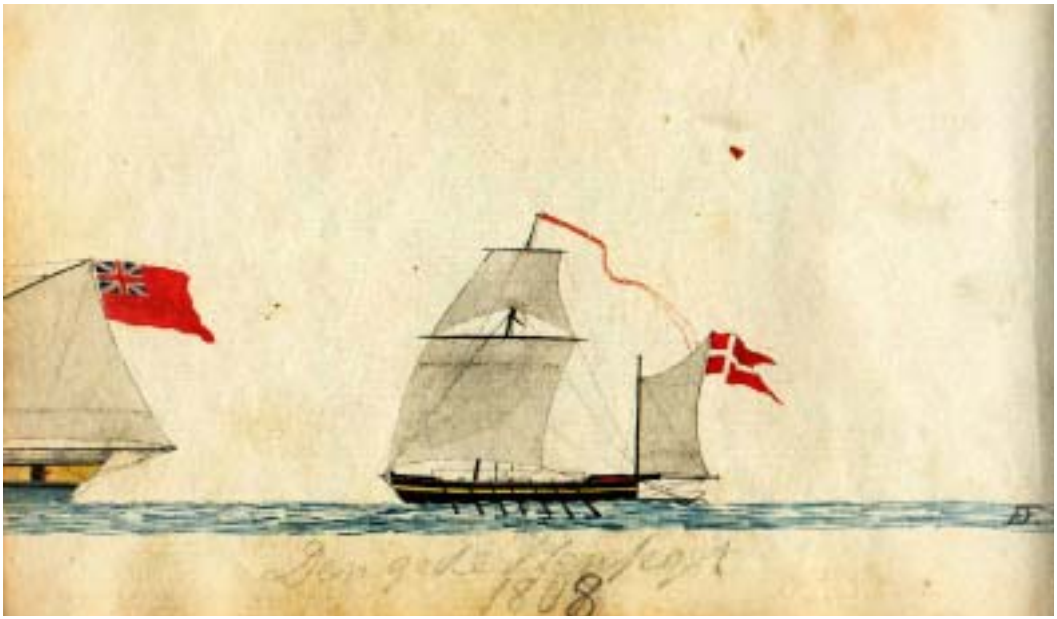

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen

Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no

Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

Bergensposten utgis av Statsarkivet i Bergen
Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Layout: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen

Tidligere utgitt i denne serien:

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2/2004

1/2005

2/2005

3/2005

1/2006

2/2006

3/2006

1/2007

2/2007

3/2007

1/2008

STATSARKIVET I BERGEN